

1 . T Ü R K İ Y E D İ N L E R T A R İ H İ K O N G R E S İ

B İ L D İ R İ K İ T A B I

Y A H U D İ L İ K , H İ R İ S T İ Y A N L I K V E İ S L A M

Editör: Prof. Dr. Durmuş ARIK

C İ L T - 1

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı

Türkiye Dinler Tarihi Derneği'nin 30. Yılı

I. Türkiye Dinler Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı
(Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam)
I. Cilt

ISBN: 978-605-136-761-3

1. Baskı: Aralık 2023

© Ankara Üniversitesi Yayınevi - 2023

Yayın Editörü

Baskı

: Prof. Dr. Durmuş Arık

: Ankara Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi

Basımevi Müdürlüğü

Emniyet Mahallesi, İncitaş Sokak, No: 10

Beşevler/ANKARA

Telefon: 0(312) 222 28 40 | Sertifika No: 52579

Ankara Üniversitesi Yayınevi

Ankara Üniversitesi Tandoğan Merkez Kampüsü,
06100, Beşevler, Yenimahalle / ANKARA

Telefon: 0(312) 215 55 62 Sertifika No: 74300

Muhafazakâr Yahudilik'te Yahudi Hukuku ve Değişim: Tarihsel Yaklaşım ve Yahudi Hukuku Komitesi

Dr. Mustafa ŞAHİN*

Giriş

Modern Yahudi hareketlerinden biri olan Muhafazakâr Yahudilik, Reform Yahudiliği ve Ortodoks Yahudiliğin aksine kabaca 20. yüzyılın ortalarına kadar temel ilke ve öğretiler açısından net tanımlamalardan uzak durmayı tercih etmiştir. Esasen bu tutum basit bir tercihten öte hareketin temelde benimsediği dinî pozisyon, yani tarihsel yaklaşım ile ilişkilidir. Tarihsel Ekolün** (*Historical School*) dinî gelenekte evrimsel bir değişim ve gelişimi savunuyor olması nedeniyle Muhafazakâr din adamları bilhassa Yahudi hukuku alanında genel geçer ilke ve hükümler tayin etmekten kaçınmışlardır. Başından beri savunulan “gelenek ve değişim” ya da “orta yol” söyleminin ilk bakışta çağrıştırdığı kısmi karşıtlık ya da gerilim erken dönemdeki bu muğlak tutumun başlıca nedeni olmuştur.

Ancak söz konusu yaklaşım uzun vadede sonuç vermiş, modernite ve yeniliğe açık fakat geleneksel duruşa da sahip çıkan belli bir çekirdek grup sayesinde hareket gerek cemaat bazında gerekse kurumsallaşma noktasında büyüme imkânına kavuşmuştur. Bir başka ifadeyle erken dönemde Muhafazakâr oluşum gelenek-modernite ilişkisinde idealize ettiği denge politikasının getirdiği itidal ve hatta muğlaklıktan önemli ölçüde beslenmiştir. Hareketin bugün hâlen yaygın metot olarak izlediği plüralist ve mutedil çizgi söz konusu anlayışın bir uzantısı görünümündedir. Uzun bir dönemin sonunda 1985’de hazırlanan *Emet ve’Emunah* (Hakikat ve İnanç) ise hareketin ilk resmî prensipler bütünü olarak değerlendirilebilir.¹

* Cambridge Central Mosque.

** 19. yüzyıl ortalarında ilk olarak rabbi Zacharias Frankel (1801-1875) tarafından ortaya atılan ve Yahudiliği devamlı gelişen bir tarihsel olgu olarak gören yaklaşım. Tarihsel yaklaşım, kurumsal yapıya evrildiği Amerika’da Muhafazakâr Yahudilik adını almıştır.

1 Dönemin Rabbiler Birliği (*Rabbinical Assembly*) başkanı Kassel Abelson, etki alanlarını daha da genişleten Ortodoks ve Reform hareketleri karşısında Muhafazakâr Yahudiliğin

Sundukları metotlar birbirinden farklı olsa da modern Yahudi oluşumların hemen hepsi modernitenin getirdiği dönüşüm ve yenilikler karşısında bir şekilde tavrı alma ve bu çerçevede Yahudiliği ayakta tutma iddiasında olmuştur. Bu süreçte yaşanan ayrışmalarda en belirleyici faktör dini tanımlama konusundaki farklılıklardır. Yahudiliği tanımlama problemi ise esasen Yahudi hukukunun mahiyetine ilişkin yaklaşım farklılıklarıyla doğrudan ilişkilidir. Zira bilindiği üzere Yahudilik tarih boyu inanç boyutundan ziyade hukuki-pratik boyutuyla tanımlanmıştır. Bu yüzden Yahudi tarihinde pek çok ayrışmada teolojiden ziyade Yahudi hukukunun, yani *halaha*'nın bir şekilde belirleyici rol oynadığı görülür. Halaha'nın kökenine ya da otoriter gücüne dair yaklaşım farklılıkları zaman zaman farklı dinî ekoller olarak kendisini göstermektedir. Örneğin Rabbinik Yahudilik-Karailik ve kısmen Hasidizm-Mitnagedim karşıtlığında halaha'ya ilişkin yaklaşım farklılıkları etkili olmuştur. Modern Yahudilikten söz ettiğimizde benzer şekilde dinî gruplar arasındaki ayrışmada yine Yahudi hukukuna dair farklı telakkiler rol oynamıştır.

Yahudiliğin en önemli bileşeni olan halaha'nın ve geleneğin modernite ve değişime, yani bir anlamda "tarih" realitesine nasıl cevap vermesi gerektiği hususunda en liberalinden en katı olanına bireysel ya da kurumsal ölçekte pek çok fikir öne sürülmüştür. Her ne kadar son dönemlerde Yahudi grupları arasında belli bir ideolojik yakınlaşma hissedilse de, Reformist ve Ortodoks hareket karşıt pozisyonlarda konumlanmanın, dolayısıyla daha net ve açık söylemlere sahip olmanın avantajını bir şekilde bugün de sürdürmektedir. Buna karşın Muhafazakâr Yahudiliğin kabul ettiği mutedil ve uzlaşmacı din yorumu gereği dünden bugüne yüz yüze kaldığı problemleri çözüme kavuşturmada çok daha zorlu ama aynı zamanda dinamik bir süreç geçirdiği bir gerçektir.

1. Yahudi Hukuku ve Geleneğe Tarihsel (Muhafazakâr) Bakış

Modern dönemde halaha ve değişimden söz ettiğimizde ilk akla gelen grup Muhafazakâr Yahudilerdir. Söz konusu iki olgu arasındaki ilişki, bu ilişkiye dair tartışma, yorum, problem ve çözümler noktasında Muhafazakâr Yahudiliğin görece daha geniş bir müktesebata sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunun temel sebebi, hareketin halaha ve değişimi ayrılmaz iki unsur olarak görmesidir.

Her ne kadar uzunca bir dönem Muhafazakâr rabbi ve akademisyenler tarafından ortak bir bildiri yayınlanmamış olsa da, 19. yüzyıl başlarında Ya-

---

artık ne olmadığını dile getirmekten ziyade kendi dinamiklerinden hareketle pozitif bir ideolojik tanımlamaya ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir; *Emet ve'Emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism* (New York: The Jewish Theological Seminary of America vd., 1988), 4.

hudilik Bilimi (*Wissenschaft des Judentums*²) hareketiyle filizlenen, yüzyıl ortalarında artan reform tartışmaları sonucu şekillenmeye başlayan tarihsel yorum, rabbi Zacharias Frankel'den Alexander Kohut'a, Isaac H. Weiss'den Solomon Schechter'e ve günümüze dek tüm Muhafazakâr liderlerin dayandığı ana esas olmuştur.³ Buna göre erken dönemde Tarihsel Ekol adıyla bilinen Muhafazakâr Yahudiliğin en temel esaslarından biri, Yahudiliğin sadece teolojik bir doktrin değil, esasen tarihsel bir olgu olduğudur. Söz konusu anlayışın fikir babası rabbi Frankel için Yahudilik gelişen ve yorumlanabilen dinamik bir sistem olarak tarihsel bir fenomendir. O, Yahudiliğin ilahî boyutu kadar tarihsel temeline de dikkat çekmiş, değişim ve adaptasyon kabiliyeti sayesinde dinin zamanın şartlarına uyum sağlayabileceğini savunmuştur.⁴

Geleneği ve halahayı anlamada başvurulmuş tarihsel bakış açısı, 19. yüzyıl ortalarında gerçekleştirilen bir dizi reform platformu sürecinde rabbi Frankel ve takipçilerinin halaha'ya dair ortaya koydukları yorumlara dayalı olarak ortaya atılmış, diğer gruplardan yavaş yavaş ayrılmış ve sonunda müstakil bir ekole evrilmiştir. Muhafazakâr Yahudiliğe göre geleneksel Yahudilik tıpkı yaşayan bir organizma gibi sürekli değişime tabidir ve temelde tarihsel etkilerin sonucu olarak biçim almaktadır. Geleneğin ve halaha'nın tabi olduğu gelişim süreci bir devamlılık arz etmektedir.⁵ Söz konusu anlayışta altı çizilmesi gereken temel nokta, tarih boyu halaha'nın uygulanmasında rabbilerin kanaatleri, bilgi, irade ve yorumlarının dönemin sosyo-kültürel şartları ve gereksinimleri ile toplumun genel eğilimi doğrultusunda belirleyici bir nitelik kazanmış olmasıdır. Vahiy ve buna bağlı olarak Yahudi hukuku gerçekte manada tarihsel bir zeminde ifade bulmaktadır. Böylece tarihin her döneminde yorum farklılıkları doğal bir süreci ifade eder. Örneğin WDJ ekolünün ve tarihsel bakışın öncülerinden Isaac H. Weiss'in yaklaşımında klasik kabulde yer alan "halaha'nın yani sözlü Tora'nın Sina'ya dayandığı, ilahî ve değişmez niteliğe sahip olduğu" inancı önemini kaybetmiştir. Weiss, *Midot Soferim* (Soferim'in Yorum Kuralları) isimli eserinde hermenötik yorum kurallarını

2 19. yüzyıl başlarında ortaya çıkan ve temel hedefi Yahudiliği modern araştırma metodlarını kullanarak incelemek olan hareket; Benzion Dinur, "Wissenschaft Des Judentums", *Encyclopaedia Judaica* (Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007), 21/105; Makale boyunca *Wissenschaft des Judentums*'a kısaca WDJ olarak yer verilecektir.

3 Özellikle Tarihsel Ekol'ün temsilcisi olan Weiss, Frankel ve Schechter'in gelenek ve modernite ilişkisine dair temel bazı yaklaşımları için bkz. Louis Ginzberg, *Students, Scholars and Saints* (New York: Meridian Books, 1958).

4 Zacharias Frankel, "On Changes in Judaism", *Tradition and Change: The Development of the Conservative Movement*, ed. Mordecai Waxman (New York: The Burning Bush Press, 1958), 47-48.

5 Boaz Cohen, *Law and Tradition in Judaism* (New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1959), 21.

Sina'daki vahiy ile değil, doğrudan *Soferim* dönemi ve o dönem bilginlerinin karar ve insiyatif gücü ile ilişkilendirmiştir.⁶

Halaha'ya dayalı dinamik bir dinî yaşam için "yorum" kavramının kilit rol oynadığı Muhafazakâr yaklaşımda rabbinik dönemde olduğu gibi bugün de rabbiler ve halaha'ya dair güncel yorumları Yahudilik tanımına katkı sunan temel unsurlardan olmaya devam etmektedir. Günümüz Muhafazakâr rabbilerinden David Golinkin, halaha alanında sıradan bir Yahudi'nin şahsi ve keyfi yorum hakkı olmadığına, yalnızca her neslin rabbilerinin hukuku yorumlama hakkını elinde bulundurduğuna dikkat çekmiştir. Buna göre Tanrı Sina'da Tora'yı verdikten sonra yorum hakkından vazgeçmiş, bu sorumluluğu rabbilere bırakmıştır.⁷

Rabbi Frankel ve rabbi Kohut'tan miras alınan dinî yaklaşım Muhafazakâr Yahudiliğin Amerika'daki esas kurucu figürü olan rabbi Solomon Schechter (1849-1915) tarafından sürdürülmüştür. Teori bazında yaptığı açılımlar yanı sıra Muhafazakâr Yahudiliğe kurumsal anlamda kalıcı bir kimlik kazandıran Schechter, Yahudi geleneğinin tarihsel oluşuna ve kutsal metni yorum zaruretine ısrarla vurgu yapmıştır. Ancak halaha'nın gelişim süreci belli bir grubun uhdesinde değil, din adamları ve toplumun yaygın eğilimi ve uzlaşısı çerçevesinde biçim kazanmalıdır. Schechter'e göre Yahudiler için asıl önemli olan vahyedilen Kutsal Kitap değil, tarih içerisinde gelenek tarafından yorumlanan Kutsal Kitap'tır. O, Kutsal Kitap yorumunun, kendi deyimiyle "ikincil anlam"ın esasen değişen tarihsel şartların ürünü olduğunu söyler. Böylece dinde otoritenin merkezi Kutsal Kitaptan alınıp "yaşayan topluluğa" (*living body*) aktarılmıştır. Zira dönemin ideal amaç ve gereksinimleri karşısında ikincil anlamın doğasına nüfuz edebilecek en iyi merci yaşayan topluluk, yani dönemin mevcut Yahudileridir.⁸

6 Jay M. Harris, *How Do We Know This?: Midrash and the Fragmentation of Modern Judaism* (Albany: State University of New York Press, 1995), 203-204; Tarihsel Ekol'ün Amerika'daki ilk temsilcilerinden rabbi A. Kohut, Yahudiliğin tarih boyu gelişen organik bütünlüğünden bahseder. Üç evre olarak Musa'ya dayalı, peygamberler dönemi ve Rabbinik Yahudiliğin organik bir bütünlük oluşturduğunu dile getiren Kohut, bu yapıda Musa'nın baş, peygamberlerin kalp, rabbilerin ise organları teşkil ettiğini söyler; Moshe Davis, *The Emergence of Conservative Judaism The Historical School in 19th Century America* (New York: The Burning Bush Press, 1963), 235; Kohut, 1885 yılında yazdığı bir makalede dinin gelişim ve değişim sürecinin bozulma olarak nitelenemeyeceğini söyler. Ona göre değişim sürecinde en yetkin karar organ Yahudi toplumdur ve bu otorite hâlen canlı bir şekilde mevcuttur; Neil Gillman, *Conservative Judaism: The New Century* (West Orange: Behrman House, 1993), 29-30.

7 David Golinkin, *Halakhah for Our Time: A Conservative Approach to Jewish Law* (New York: United Synagogue of America, 1991), 17-18.

8 Solomon Schechter, *Studies in Judaism* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1911), I/XVII-XVIII; Schechter, Ortodoks dünyanın eğitim sisteminin yalnızca geçmişte tekrar etmek olduğunu söyleyerek statik halaha anlayışını eleştirir; Schechter, *Studies in Judaism*, 57-58.

Yahudi Kutsal Metinlerini yorumlamaya dayalı oluşan gelenek, Muhafazakâr anlayışta yapısal bir gelişim ve büyüme sürecini ifade etmektedir. Bu yaklaşım bir taraftan halaha'da değişim ve yeniliği kaçınılmaz kılarken, diğer taraftan radikal ve köklü reformları reddetmektedir. Yakın dönem Muhafazakâr liderlerden Jacob B. Agus, tarihin Yahudiliğin devamlılığına yaptığı katkıya dikkat çeker. Yahudilikte değişim ve reformların ancak yapısal ve evrimsel bir gelişme süreciyle gerçekleşebileceğine inanan Agus'a göre bu süreçte belirli bir grubun aldığı geçici karar ve hükümler yerine tarihin birikimsel etki ve gücü devrededir.⁹ Sonraki dönemde Louis Ginzberg ve Louis Finkelstein gibi isimlerin yanı sıra yakın dönemde Ismar Schorsch, Neil Gillman ve Elliot N. Dorff gibi pek çok Muhafazakâr lider¹⁰ tarafından temsil edilen söz konusu inanç, günümüzde de hareketin en ayırt edici vasfıdır. Muhafazakâr hareketin önde gelen liderlerinden rabbi Ismar Schorsch, Yahudi hukukunun tarih boyu devamlı bir değişim ve çeşitlilik modeli ürettiğini belirtir. Schorsch'a göre Yahudi hukukunun bütünlüğünü ve bağlayıcılığını koruyarak ve insani ihtiyaçlar göz önüne alınmak suretiyle halaha'da birtakım değişimler ve yenilikler yapmak Muhafazakâr Yahudiliğin temel prensiplerindendir.¹¹

Bu çerçevede Muhafazakâr Yahudiliğin başlıca iki temel gayesi olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi Yahudi hukukunun pratik hayattaki varlığını ve otoriter gücünü korumak, ikincisi tıpkı geçmişte olduğu gibi gerekli bazı değişim ve yenilikleri hayata geçirmektir. Yapısal büyümeye yapılan vurguyu tekrar hatırlarsak, Muhafazakâr hareket için kuşkusuz öncelikle rabbinik gelenek önemli bir referans kaynağıdır. Bu manada kolektif bilincin bir yansıması olan rabbinik gelenek ve halaha'ya dayalı bir yaşam esasen Muhafazakâr ve Ortodoks Yahudileri birleştiren ortak paydadır.¹² Öte yandan Muhafazakar hareket gerek tarihin gerekse kolektif bilincin dinamik ve değişken bir mahiyete sahip olduğu ve Yahudi geleneğini şekillendirmede belirleyici rol oynadığı

9 Jacob Bernard Agus, "The Conservative Movement", *The Essential Agus: The Writings of Jacob B. Agus*, ed. Steven T. Katz (New York: New York University Press, 1997), 491; Agus'a göre geçmiş rabbiler ile kıyaslandığında günümüz rabbilerinin yetersiz ve ehliyesiz olduğunu kabul etmek dinin yapısal gelişim temelini baltalamaktır; a.mlf., "Law in Conservative Judaism", *The Essential Agus: The Writings of Jacob B. Agus*, 463.

10 Muhafazakâr Yahudiliğin önemli şahsiyetlerine dair özet bilgi için bkz. İsmail Başaran, *Muhafazakâr Yahudilik: Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017), 52-76.

11 Ismar Schorsch, "The Sacred Cluster: The Core Values of Conservative Judaism" (Erişim:17.02.2023).

12 Hareketin oluşum evresi de dahil gerek JTS gerekse Schechter'in kurduğu USA, bünyesinde her zaman Ortodoks unsurları barındırmıştır. Hatta JTS özellikle 20. yüzyılın son çeyreğine kadar Ortodoks kadronun ve öğrencilerin ağır bastığı bir kurum olarak derin eleştiriye mesafesini korumuş ve Ortodoks dua kitapları daha çok tercih edilmiştir; Golinkin, "Was Professor Saul Lieberman "Orthodox" or "Conservative"?", *Conservative Judaism* 65/4 (2014), 17-19.

inancını benimser. Dolayısıyla tarihsel bakış açısında hiç kuşkusuz ana vurgu Yahudi hukukunun yorumlanması ve değişim üzerinedir. Hareketin rabbinik geleneğe bağlılığı statik bir yapıyı bugüne taşıma idealinden çok geleneğin kendi dinamiklerinde zaten değişim olgusunun var olduğu ve bu adaptasyon kabiliyeti sayesinde ayakta kaldığı inancına dayanır. Zira Muhafazakâr Yahudiler için halaha Tanrı'nın değişmez iradesi ya da sözünü değil, esasen Yahudi toplumunun Tanrı'nın iradesinden anladığı şeyi ifade eder.¹³

Bu kavrayış biçimi insanın değişken doğası gereği ve tarihe bağlı olarak değişebilmektedir. Diğer bir ifadeyle gerek rabbinik geleneğin gerekse sonraki süreçte Yahudi geleneğinin oluşumunda tarih, beşerî etkinlik ve yorum dinamik biçimde mevcuttur. Esasen Muhafazakâr düşüncenin arka planında geleneksel Yahudilik'ten mutlak bir kopuş değil, onu kendi dinamiğinde var olan organik yapısına modern çağda yeniden kavuşturmak, kendi bünyesinde bir dönüşüm gerçekleştirmek gibi bir hedef yatmaktadır. Gelenek ve değişim kavramlarının karşıt değil, birbirini tamamlayan kavramlar olduğuna dikkat çeken rabbi Elliot N. Dorff'a göre, *Talmud* rabbileri öncesi dönemde dahi Yahudi hukuk sisteminde mündemiç olan değişim olgusu geleneksel Yahudilik bünyesinde var olan bir gerçekliği, bir geleneği ifade eder.¹⁴ Yorum faaliyetine dayalı bu yapısal değişim gerçekliğinin geçmişte olduğu gibi bugün de hayata geçirilmesi gerektiğine inanılır.

Muhafazakâr Yahudiliğin başından beri geleneksel Yahudilikle olan yakın ilişkisi inkar edilemez. Tarihsel yorum doğrultusunda Muhafazakâr liderlerin radikal değil fakat doğal büyümeden söz etmesi ve özellikle Reform hareketi karşısında Schechter ve diğer liderlerin sıkça dile getirdiği geleneksel Yahudiliği koruma söylemi, diğer taraftan gerek Amerika'daki erken dönemde ilk çekirdek grubu oluşturanların gerekse Muhafazakâr cemaatler birliği *United Synagogue of America*'nın (1913) temelde geleneksel ve Muhafazakar kişi ve cemaatlerden oluşması, söz konusu doğal ilişkiye dair somut işaretlerdir. Bu açıdan Muhafazakâr söylemin esas gaye ve beklentisinin tarihsel yorum çizgisinde geleneksel Yahudilik içerisinde bir dönüşüm gerçekleştirmek ol-

13 *Emet ve'Emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism*, 20.

14 Elliot N. Dorff, *For the Love of God and People: A Philosophy of Jewish Law* (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2007), 206-207; Dorff, rabbinik metodolojiye ve rabbilerin yorum etkinliklerine işaret ederek Yahudilik tanımını bugünü de içine alacak şekilde genişletir. Ona göre ne Yahudilik Tanah diniyle, ne de Yahudi hukuk metodolojisi Kutsal Kitap metodolojisi ile özdeştir. Yahudilik, *Talmud* ve *midraş* rabbilerinin Yahudi Kutsal Kitabını yorumlama biçimlerine dayanır; a.mlf., "Judaism as a Religious Legal System", *Hastings Law Journal* 29/6 (1978), 1334-1335; Rabbi ve teolog Abraham Joshua Heschel ise şöyle der: "Yahudilik asgari ölçüde vahiy, azami ölçüde yorumdur"; Abraham Joshua Heschel, *God in Search of Man: A Philosophy of Judaism* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1976), 274.

duğunu söylemek yanlış olmaz. Fakat Ortodoks geleneğin tarihsel yorumu kabul noktasındaki güçlü direnci, Muhafazakâr ve Ortodoks güçlerin tam manasıyla birbirine entegre olmasına ya da geleneksel Yahudiliğin Muhafazakâr düşünce doğrultusunda ciddi bir değişim geçirmesine imkan tanımamıştır. Böylece dünden bugüne Muhafazakâr yapının temelde öngörülenden ve hedeflenenden çok daha sınırlı bir hitap kitlesine sahip olduğu bir gerçektir.

Son dönem Muhafazakâr liderlerden rabbi Robert Gordis, bu bağlamda geleneksel Yahudilik ile Ortodoks Yahudilik adlandırması arasındaki farka dikkat çeker. Ona göre geleneksel Yahudilik İbrani atası İbrahim'den itibaren bugüne dek süren Yahudi toplumunun tüm dinî geleneğini, tüm gelişme ve değişimleri ifade ederken, Ortodoks Yahudilik Yahudi tarihindeki belli bir dönemi, özellikle de 1700'lü yılların Doğu Avrupası'ndaki yerleşik geleneği mutlaklaştırma eğiliminde olmuştur. İkinci yaklaşımı eleştiren Gordis, Muhafazakâr Yahudiliğin Ortodoks Yahudilik'ten ziyade büyüme refleksiyle çağlar boyu ayakta kalan geleneksel Yahudiliğin mirasçısı olabileceğini ifade etmiştir.¹⁵ Benzer düşünceyi paylaşan kimi araştırmacılar ise yalnızca mevcudu korumayı çağrıştırdığına inandıkları Muhafazakâr isimlendirmesinin yerine İbranice *Masorti* (gelenek) terimini önerir. Masorti kavramı onlar için geleneğin yanı sıra hareketin temel olarak savunduğu değişim ruhu ve idealine çok daha uygundur.¹⁶

Tarihsel süreçte ana gövde Ortodoks yapı içerisinde mutlak ve değişmez bir sistem olarak algılanmaya başlansa da halaha'nın esnek karakterine dair örneklerin genellikle *Mişna*'da ifadesini bulduğunu görmekteyiz. Bilindiği gibi Yahudi hukukunu yorumlama geleneği Soferim'den *Tannaim*¹⁷ dönemine uzanan süreçte temelde iki metot üzerinden sağlanmıştır: midraş ve Mişna metodu. R. Gordis'in dikkat çektiği gibi Tannaim döneminden kalan bazı örnekleri olan ve 2. yüzyıldan sonra çok fazla kullanılmayan midraş metodu (*deductive*) bilginlerin doğrudan Tora metnine dair literal okumayla yaptıkları analizlere ve temelde metinden hüküm çıkarma saikiyle ortaya koydukları yorum kurallarına dayanırken, Mişna öncelikli olarak pratik hayatta karşılaşılan sorunlar, toplumsal ihtiyaçlar ve bunların çözümlerine odaklanmıştır.

15 Robert Gordis, *Understanding Conservative Judaism*, ed. Max Gelb (New York: The Rabbinical Assembly, 1978), 4-5; Erken dönemde rabbi Herman Rubenovitz de (1883-1966) Yahudi geleneğinin devamlılığı söyleminden Ortodoks duruşu değil, bir ilerleme ve gelişme sürecini anlamıştır; Robert E. Fierstien, "A Noble Beginning: The Seminary Alumni Association 1901-1918", *A Century of Commitment: One Hundred Years of the Rabbinical Assembly*, ed. Robert E. Fierstien (New York: The Rabbinical Assembly, 2000), 13.

16 Daniel J. Elazar - Rela Mintz Geffen, *The Conservative Movement in Judaism: Dilemmas and Opportunities* (New York: State University of New York Press, 2000), 167.

17 1. ve 2. yüzyıl Yahudi din bilginleri için kullanılan kavram.

Bir başka ifadeyle Mişna, sistemli metin çalışması ve hüküm çıkarma faaliyeti öncesinde ilk olarak günlük yaşamın getirdiği tikel problemlere daha çabuk ve pratik cevaplar üretme çabasının (*inductive*) bir ürünü olarak karşımızda durur. Rabbilerin söz konusu ihtiyaç ya da değişimlerin gerekli ve Yahudi hukuku açıdan uygulanabilir olduğuna kani olmalarından sonra yorum metotları aracılığıyla ona Yahudi Kutsal Metni'nden dayanak bulma süreci devreye girmektedir.¹⁸ Aslına bakılırsa halaha'nın gelişim seyrinin midraşlar değil temelde Mişna üzerinden yürümüş olması Muhafazakâr Yahudiliğin geleneğin tarihselliği ya da halaha'nın şekillenme sürecinde tarihin aktif oluşu iddiasını destekleyen bir veridir. Zira Mişna genellikle Yahudi Kutsal Metni'nin pratik yaşam ile kesiştiği ya da bir başka ifadeyle vahiy ve tarihin bulunduğu düzlemde doğal biçimde kendisini üretmiştir. Dolayısıyla Mişna'nın otoritesini istikrarlı biçimde sürdürmüş olması, esasen tarihin doğrudan süreç içindeki varlığına, değişim ve gelişimin doğal bir realite oluşuna, böylece Yahudiliğin devamlı gelişen dinamik yapısına işaret olarak görülebilir.

Tarihsel yorumda Kutsal Metnin herhangi bir yorumunun doğrudan vahiy ile ya da orijinal anlam ile özdeşleştirilmemesi önemlidir. Buna göre tarihsel okumada metnin yazarının kastettiği anlam (*peshat*) ile sonraları gelenek tarafından ona yüklenen anlam (*derash*) arasında ayırım yapmak esastır. Bu ayırım dinî hukukun tarihsel gelişim kabiliyetini ifşa etme adına önemlidir. Yazılı Tora'ya karşın sözlü geleneğin tarihin, bilimin ve yorumun etkin olduğu alan olarak kabul edilmesi bağlamında, Schechter'in "ikincil anlam" dediği metnin yoruma dayalı kazandığı anlam, yani *derash* tarihsel şartlara dayalı olarak farklılaşabilmektedir. İlk ve orijinal anlama ulaşmak ise yalnızca ve mutlak biçimde midraş geleneği ya da Rashi gibi Ortaçağ Yahudi otoritelerine referans ile değil, metnin hâkim dil, üslup, düşünce biçimi ve pratikler gibi unsurlarına yönelik tarihsel araştırmalar ve analizler ile mümkündür.¹⁹

Bununla birlikte Muhafazakâr Yahudilik'te geleneği tamamen aşip Kutsal Metne ulaşma gibi bir yaklaşımın olmadığı belirtilmelidir. Evrimsel ve yapısal büyüme prensibi bunu zaten imkânsız kılar. Gerek metnin orijinal anlamını tespitiye yönelik araştırmalar gerekse yorum tarihi olarak geçmiş gelenek sözlü geleneğin her dönemde yorumlanmasında katkı sunacak olan vasıtalarlardır. Bu çerçevede Muhafazakâr anlayışta prensip gereği belli bir dinî meselede önce *Tanah* olmak üzere tarih boyu literatüre yansıyan tüm yorum ve uygula-

18 Gordis, *Understanding Conservative Judaism*, 36-37; Miladi 1. yüzyılda Yahudi toplumunun genel eğilimi ve mevcut sosyal ve ekonomik şartlar gereği rabbi Hilel'in borç hukukuyla ilgili yeni bir düzenleme ihdas etmiş olması, halaha'nın gelişimine dair en net örneklerden biri kabul edilir; David Rudavsky, "The Historical School of Zacharias Frankel", *The Jewish Journal of Sociology* 5/2 (1963), 239.

19 Dorff, *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants* (New York: Youth Commission, United Synagogue of America, 1977), 21.

malar mercek altına alınır. Fakat aynı zamanda söz konusu analizler, mevcut tarihsel şartların gerekleri ve toplumun genel eğilimi göz önüne alınarak yürütülür. Örneğin Mişna'da Tora hakkında geçen ve Ortodoks gelenekte sıklıkla atıf yapılan "onu tekrar tekrar gözden geçirin, çünkü her şey onda mevcuttur"²⁰ şeklindeki ifade Muhafazakâr liderler için halaha'yı işlevsel kılmada yeterli ve geçerli bir çözüm yolu değildir. Zira tarihsel şartların getirdiği yeni problemler karşısında yeni çözümler üretilmelidir. Dorff'a göre literal bir yaklaşımla salt klasik metinleri rehber ve referans edinmek, metinlerin kendi tarihsel bağlamlarını görmezden gelmek olacaktır. Bu ise manayı çarpıtmak anlamına gelir.²¹ O halde Kutsal Metnin orijinal anlamı, gelenek içerisinde kazandığı anlam (*derash*) ve bugünün toplumsal ihtiyaç ve gereksinimleri ile tarihî realiteye bağlı olarak Yahudi toplumun verdiği cevaplar Muhafazakâr halaha'da karar sürecinde müracaat edilen üç ana saç ayağını oluşturur.

Muhafazakâr Yahudilik'te halaha ve yorum ilişkisine dair bir başka önemli konu halaha-agada* ilişkisidir. Muhafazakâr düşüncede literal bir halaha okuması yerine psikoloji, tıp, teknik gibi seküler alanlar ile teoloji, etik değerler ya da toplumsal refah ve menfaat gibi unsurların halaha'nın gelişiminde rol oynadığı bir okuma biçimi benimsenmektedir. Bir başka ifadeyle tarihin ve insanın değişen doğasına yapılan vurgu, esasen agada'ya yönelik geleneksel yaklaşımdan farklılığa da atıf yapar. Agada bir anlamda tarihe, insana, bilinç ve ahlaka, dolayısıyla değişime işaret eden bir kavramdır. Fakat geleneksel Yahudilikte agada otoriter gücü ve pratik dinî yaşama ciddi bir tesiri olmayan, dolayısıyla halaha'ya nispetle daha az önemli görülen bir alan olmuştur. Günümüzde Ortodoks Yahudilik agada'yı yalnızca düşünce boyutunda kalması gereken pasif bir gelenek olarak değerlendirmeyi sürdürür. Örneğin Ortodoks gelenekte genellikle modern etik duyarlılıklar halaha'nın güncellenmesi adına geçerli gerekçeler olarak hesaba katılmaz. Ortodoks Yahudilik'te büyük ölçüde halaha agada'yı kontrol eder.²² Diğer taraftan Reform Yahudiliğinde çoğu zaman karşıtlık bağlamında bu sefer agada'yı halaha karşısında konumlandıran bir yaklaşım mevcuttur. Örneğin feminizm ve agada ilişkisinde agada'nın, halaha'nın adeta bireyi aşan emirlerinden daha ince ve kompleks bir kadın bakış açısına sahip olduğu söylenir. Halaha ulaşılamayan ideal bir düzen durumuna işaret ederken agada'nın insani ilişkilerin karmaşıklığını çok daha fazla yansıttığı belirtilir.²³

20 Mişna, Avot 5:22.

21 Dorff, *In Search of the Good Life*, ed. Hava Tirosh-Samuelson - Aaron W. Hughes (Boston: Brill, 2014), 53.

* Sözlü geleneğin teolojik, tarihsel, felsefi ve etik boyutu ifade eden kavram.

22 Dorff, *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants*, 160.

23 Dorff, Borowitz, "on Halakhah, Aggadah and Ethics", *Journal of Jewish Ethics* 1/1 (2015), 62.

Muhafazakâr Yahudilik'te halaha ve agada ayrılmaz bir bütündür ve biri diğerine tercih edilemez. Agada en az halaha kadar dinî-pratik yaşamda önemli, hatta belirleyicidir. Yahudiliğin hukuki olmayan boyutunu ifade eden agada halaha'ya yön vermekte, ona adeta hareket alanı açmaktadır. Bu, agada'nın daha çok beşeri hissiyat ve dini bilince işaret ediyor olduğundandır. *Emet ve'Emunah*'a göre bir medeniyeti ifade eden Yahudilik ve Yahudi kimliği agada'da ifadesini bulan etik ve teolojik boyutu da kendi içinde barındırır.²⁴ Muhafazakâr Yahudilik'te yaygın olarak halaha ve agada arasında aranan uyum ve birliktelik, hem bugünün problemlerini doğru tespit edip doğru çözümler bulmak, hem de Yahudi kolektif bilincin durduğu yeri sağlıklı bir biçimde değerlendirmek adına kaçınılmaz bir gereklilik olarak kabul edilir.

Tüm bunlar ışığında tarihsel yorumda odak noktasının statik bir din ve halaha yorumu değil, tarih boyu değişime ve gelişime olan inanç olduğu bir gerçektir. Bu bakımdan Yahudiliği tarih üstü değil, aksine tarihin içinde gelişen bir olgu olarak görmeleri sebebiyle başta rabbi Frankel olmak üzere Muhafazakâr din adamları özellikle geleneksel Yahudi liderler tarafından eleştirilmekten kurtulamamışlardır.²⁵ Rabbinik Yahudiliği temsil iddiasında olan Ortodoks Yahudilik ile Muhafazakâr Yahudilik arasında temelde sözlü hukuku ifade eden halaha'ya yaklaşım farklılığına dayalı ayrışma Amerika'daki hızlı kurumsallaşma süreciyle daha da belirgin hale gelmiştir. Ortodoks din adamları Muhafazakâr liderleri çoğu kez Reformist düşünce ile ilişkilendirerek otantik Yahudi geleneğine ve halaha'ya aykırı hareket eden kimseler olarak kabul etmişlerdir.²⁶

24 *Emet ve'Emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism*, 20; Muhafazakâr rabbi Seymour Siegel'e göre dinî emirler tüm zamanlar için geçerli bir takım fikirler olarak görülmemelidir. Siegel halaha'nın sürekli olarak agada tarafından gözden geçirildiğini belirtir. Halaha agada'yı yansıtamadığı ve işlevsel hale getiremediği sürece birtakım revizyon ve değişimler kaçınılmaz olacaktır; *The Condition of Jewish Belief: A Symposium Compiled by the Editors of Commentary Magazine* (London: Jason Aronson, 1989), 224-225; Seymour Siegel, "The Meaning of Jewish Law in Conservative Judaism: An Overview and Summary", *Conservative Judaism and Jewish Law*, ed. Seymour Siegel - Elliot Gertel (New York: The Rabbinical Assembly, 1977), XXIII.

25 Frankel'e yöneltilen eleştiriler için bkz. David Ellenson, *Jewish Meaning in A World of Choice: Studies in Tradition and Modernity* (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2014), 249-267; Mustafa Şahin, *Solomon Schechter ve Muhafazakâr Yahudilik* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 74-89.

26 Ortodoks yazar Judah David Eisenstein, 1888'de Muhafazakâr rabbi Alexander Kohut'u otorite olarak *Şulhan Aruh*'a dayanmadığı için şiddetle eleştirmiştir. Kohut'u radikal Reformistlerden farksız gören Eisenstein'e göre daha yavaş olsa da Muhafazakârlar da neticede Yahudiliği değişime tabi tutmak istemektedirler; Jeffrey S. Gurock - Jacob J. Schacter, *A Modern Heretic and a Traditional Community: Mordecai M. Kaplan, Orthodoxy, and American Judaism* (New York: Columbia University Press, 1997), 20; Amerika'da dönemin Ortodoks otoritelerinden rabbi Moshe Feinstein ise Muhafazakâr rabbiler tarafından Yahudiliğe ihtida eden bir kadının Yahudi mezarlığa defnine ilişkin

2. Süregelen Vahiy ve Yahudi Toplum İradesinin Merkezîliği

Tarihsel yaklaşım her ne kadar pratikte halaha ekseninde kendisini görürünür kılsa da, Muhafazakâr Yahudiliğin temelde vahiy anlama biçimi diğer gruplardan farklılık göstermektedir. Hiçbir modern Yahudi hareketi vahiy olgusunu yok saymazken, onun mahiyetine, insan ve tarih ile olan ilişkine dair pek çok farklı yorum ortaya atılmıştır.²⁷ Söz konusu yorumlar ana gruplar arasındaki temel ayrışmalarda ve halaha'ya dair tutum farklılıklarında belirleyici olmuştur.

Muhafazakâr Yahudiliğin vahiy anlayışında Tanrı-insan iletişimi merkezi rol oynar. Buna göre tarih üstü alanın konusu olan Tanrı ile tarihin konusu olan insan vahiy sürecinde karşılaşmakta, geleneği dolayısıyla Yahudiliği adeta birlikte inşa etmektedirler. Yahudi Kutsal Kitabı ve Yahudi hukuku Tanrı'nın kendisini insanlara bilindir kılma arzusuna verilen bir cevap olarak görülür. *Mitsvo* (dinî emir ve yükümlülükler) ise her dönemde Tanrı'nın ilkerlerinin insani birer yorumu ve pratikte bir aktarımıdır.²⁸ Frankel'e atıf yapan Muhafazakâr teolog Louis Jacobs, Tanrı'nın iradesini yalnızca peygamberlere ifşa etmediğini, tüm Yahudi toplumu (*Klal Yisrael*) aracılığıyla da iradesini belli ettiğini dile getirir.²⁹

Ortodoks hareketin sözlü vahiy (*verbal revelation*) anlayışı ile Reform kanadının ilerlemeci vahiy (*progressive revelation*) anlayışına karşılık Muhafazakâr hareket içerisindeki birçok lider süregelen vahiy (*continuous revelation*) düşüncesini öne çıkarmıştır. Bu yaklaşımda Tanrı'dan insana yönelik tek taraflı bir iletişim değil, doğaüstü bir ilahî yönlendirme ile birlikte Yahudi toplumunun devamlı surette vahye cevabı söz konusudur.³⁰

---

meselede Muhafazakâr rabbînik mahkemenin ve bu sıfatı taşıyan herhangi birinin halahaya dayalı pek çok prensibi inkâr ettiğini ifade etmiş, bu nedenle alınan kararın hükümsüz olduğunu belirtmiştir; David Ellenson - Daniel Gordis, *Pledges of Jewish Allegiance: Conversion, Law, and Policymaking in Nineteenth- and Twentieth- Century Orthodox Responsa* (Stanford: Stanford University Press, 2012), 104.

27 Bu konuda bkz. Salime Leyla Gürkan, "Modern Yahudi Teolojisi", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya - Ali Osman Kurt (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016); bkz. Alan Brill, "Jewish Models of Revelation", *The Cambridge Companion to Jewish Theology*, ed. Steven Kepnes (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 316-343.

28 Shimon Shetreet - Walter Homolka, *Jewish and Israeli Law - An Introduction* (Berlin: De Gruyter, 2017), 25.

29 Louis Jacobs, *A Jewish Theology* (New York: Behrman House, 1973), 224.

30 Dorff, *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants*, 114-115; Tüm hakiki iletişimlerde doğal olarak en az iki taraf olduğuna dikkat çeken Robert Gordis, konuşan aktif tarafa karşılık karşı tarafın da tamamen pasif kalmadığını, mesajı dinleyerek, anlamaya çalışarak, sorgulayarak, kabul ya da itiraz ederek sürece katkı sağladığını ifade eder. Mesaj, işte bu karşılaşmanın ürünüdür; Gordis, *The Dynamics of Judaism: A Study in Jewish Law* (Bloomington: Indiana University Press, 1990), 75.

Genel bir karşılaştırma yapmak gerekirse, vahiy bağlamında Tanrı-insan ilişkisinde Ortodoks gelenek merkeze Tanrı'yı koymaktadır. Klasik vahiy görüşünde her ne kadar sözlü bir karşılaşma söz konusu olsa da³¹, Yahudi toplumu yalnızca alıcı konumundadır ve vahiy sürecine herhangi bir katkısından söz edilemez. Dolayısıyla vahyin tarih üstü doğası karşısında tarih ve insan faktörü büyük ölçüde pasifize edilmiş görünür. Reform Yahudiliğinde ise aslında hakiki manada bir Tanrı-insan ilişkisinden çok Yahudilerin bilincinden doğan tanrı konsepti ya da konseptleri ve Yahudilerin açıkça özne olduğu bir vahiy anlayışı söz konusudur. Yaygın bir eğilim olarak vahiyde sözlü bir iletişimin olmadığı varsayılır.³² Tanrı, iradesini insan aklının işletilmesi ve ahlaki normlar temelinde iletmektedir. İnsanoğlu yaşama dair daha fazla tecrübe ve bilgi edindikçe vahyin faaliyet alanı, ifşası ya da kesinliği de pozitif anlamda sürekli gelişmektedir. Bu yüzden akıl temelinde bireysel kararlar belirleyicidir.³³ Kuşkusuz bu, insana tanınan sınırsız bir yorum özgürlüğü ve otorite anlamına gelmektedir. Söz konusu yaklaşım Reform Yahudiliğinin modernitenin getirdiği sorunlara karşı tutumunda da açıkça görülür. Buna göre halaha'nın belirleyici ve bağlayıcı bir otoritesi söz konusu değildir. Esasen bir bütün olarak toplumun değil, Yahudi bireyin ferdi kanaati belirleyici kriterdir.

Öte yandan Muhafazakâr vahiy görüşünde temel vurgu, vahiy ve tarihin bulunduğu yerde Yahudi toplumun bilinç, irade ve idrakinin aktif biçimde var olduğudur. Yahudilerin vahiy sürecine karşılıklı iletişim biçiminde dahil oldukları, Tanrı'yı ve vahyi kavrayış biçimlerinin belirleyici olduğu, dolayısıyla tarihin etkin olduğu kabul edilir. Muhafazakâr liderlere göre Sina'da gerçekte ne olduğu bilinemez. Önemli olan şudur: Tora'nın otoritesi Sina'da gerçekleşen şeye değil, kolektif Yahudi bilincine ve bu bilincin asırlardır Tora'yı anlama biçimine dayanır. Schechter ve diğer önde gelen Muhafazakâr liderlerin yaklaşımı genellikle bu şekildedir. *Emet ve'Emunah*'da ifade edildiği gibi Tanrı'nın mesajının Sina sonrası da bilginlerin öğretileri, rabbilerin faaliyetleri ve responsalar yoluyla devam ettiği ve vahiy sürecinin bugün dahi son bulmadığı görüşü Muhafazakâr Yahudiliğin genel kabulüdür.³⁴

31 İlerlemeci Yahudiler tarafından sözsüz karşılaşma olarak nitelenen vahiy modelinin bir eleştirisi ve söze dayalı vahiy modeli ile bir karşılaştırma için bkz. Samuel Fleischacker, "A Defense of Verbal Revelation", *The Cambridge Companion to Jewish Theology*, ed. Steven Kepnes (Cambridge: Cambridge University Press, 2020).

32 Dinin artık insanın kendisini kendisi dışındaki bir Tanrı ile ilişkilendirme girişimi olarak görülemeyeceğini söyleyen Emil Fackenheim, dini sonlu olanın sonsuz ruha bir dönüşümü olarak değerlendirerek söz konusu yaklaşımın net bir ifadesini ortaya koyar; Lou H. Silberman, "Between God and Man: The Meaning of Revelation for the Contemporary Jew", *Tradition and Contemporary Experience: Essays on Jewish Thought and Life*, ed. Alfred Jospe, (New York: Schocken Books, 1970), 98.

33 Dorff, *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants*, 153.

34 *Emet ve'Emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism*, 19.

Peygamberlerin yorum etkinliklerine atıf yapan I. H. Weiss'e³⁵ benzer biçimde ünlü teolog Abraham Joshua Heschel de vahiy sürecinde beşerî etkinliğe dikkat çeker:

"Peygamberler bir olaya şahit olmuşlardır. Olay ilahîdir, fakat formülasyon bizzat peygamber tarafından yapılmıştır. Bu konseptte göre düşünce vahyedilmiş, ifade ise peygamber tarafından dile dökülmüştür... İnsanların kulağına ulaşan şey ebedi Tanrı'nın ruhundan çıkan şey ile özdeş değildir... Yahudi Kutsal Kitabı, ilahî olduğu kadar beşerî yazarlığı da yansıtır".³⁶

Vahyin sürekliliği ve tarih düzleminde kolektif Yahudi bilincin her dönemde vahyin canlı muhatabı oluşu iki temel kabul olarak karşımıza çıkar. Fakat vahyin devamlılığı olan dinamik bir yapı olarak düşünülmesi, ilerlemeci ya da pozitivist bir perspektife sahip olunduğu anlamına gelmez. Yukarıda temas ettiğimiz Reform düşüncesindeki yaygın ilerlemeci vahiy teorisinde beşerî bilinç ve idealler bakımından devamlı daha iyiye, mükemmele doğru bir ilerlemenin olduğu anlayışı söz konusudur. Bu nedenle geçmiş hukuki prosedür bugün için otoriter gücünü neredeyse tamamen yitirmiştir. Öte yandan Muhafazakâr anlayışta halaha'da gerçekleştirilen yenilikler mutlak manada daha iyi ve sofistike olmak zorunda değildir. Yapısal bir büyüme sebebiyle gerektiğinde geçmiş hukuki kaideler olduğu gibi bırakılır ya da benzer tarihsel zemin oluştuğunda önceki benzer bir hükme geri dönülebilir. Bir başka ifadeyle tarih boyu değişim gerçeği kaçınılmaz iken halaha'da yapılan değişimler sırf değişim uğruna yapılmaz. Değişimlerde kanıt yükümlülüğü her zaman onu gerekli görenlere aittir. Muhafazakâr anlayışta halaha değişen şartlara kimi zaman hukukun revizyona tabi tutulmasıyla, kimi zaman da geçici birtakım akım ya da eğilimlere karşı sağlam ve sabit bir duruş ortaya koyarak cevap vermiştir ve vermeye devam etmektedir.³⁷

Muhafazakâr Yahudiliğin hemen hemen tüm öğretilerinde savunulan denge ideali vahiy meselesi için de geçerlidir. Vahiy konusunda herhangi bir nesnel hakikat kaynağını inkâr eden rölativizm de, vahiye insan faktörünü, insani tecrübe ve akı saf dışı bırakan fundamentalist ve literalist yaklaşım da doğru kabul edilmez.³⁸ O halde Yahudiliğin üç temel unsuru olarak gelenekte yer alan Tanrı-Tora-İsrail prensibi önemini korumakla beraber vurguda farklılık söz konusudur. O da İsrail, yani vahyin muhatabı olan Yahudi toplumun ortak vicdan ve kanaatinin belirleyici niteliğinin ön plana çıkarılmasıdır. Bireysel değil fakat kolektif bir bilinç olarak Yahudi toplumun salt Tanrı'nın

35 Schechter, *Studies in Judaism*, 183-184.

36 Dan Cohn-Sherbok, *Modern Judaism* (London: Macmillan Press, 1996), 118.

37 *Emet ve'Emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism*, 21.

38 *Emet ve'Emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism*, 19.

seçilmiş kavmi olma bakımından öneminden öte dini geleneğe yön vermede çok daha aktif rolü ve sorumluluğu söz konusudur. Tora'nın Sina'daki vahyi bu üç unsur çerçevesinde gerçekte bir kere ve toplumun tamamen pasif alıcı olduğu bir zaman dilimini ifade etmez. Muhafazakâr yaklaşımda Yahudi geleneğini söz konusu birliktelik adeta devamlı surette inşa etmeye devam etmektedir. Birbirine ayrılmaz bir şekilde bağlı olan bu üç unsur aktif biçimde canlılığını koruyacaksa, bir başka ifadeyle Yahudilik varlığını devam ettirecekse burada Tanrı'nın has kavmi Yahudilere önemli bir sorumluluk düşmektedir: Yahudi Kutsal Metni ve halaha'yı yorumlama sorumluluğu. Bu açıdan bakıldığında Muhafazakâr yaklaşım, Yahudiliğin tarih boyu rabbi ve sıradan Yahudi toplumun vahye cevapları, yorumları ve pratikleriyle biçim kazandığı ve söz konusu vahiy-tarih ya da Tanrı-insan iletişiminin bugün ve gelecekte de süreklilik arz etmesi gerektiği görüşünü benimsemektedir.

Bu çerçevede erken dönemden itibaren halaha alanında otoriteyi yaşayan toplum iradesine (Katolik İsrail) veren yaklaşımdan³⁹ mülhem halaha karar sürecinde toplumsal iradeye, ortak vicdana ve konsensüsü başvurmak Muhafazakâr Yahudiliğin temel karakteristiğidir. Dinî otoritenin tarihsel değişimlerle doğrudan yüzleşen yaşayan Yahudi toplumunda olduğunu belirterek Schechter'den miras alınan klasik Muhafazakâr çizgiyi devam ettiren Yahudi Kutsal Kitap uzmanı Benjamin D. Sommer, örneğin *koşer* olan ya da olmayan hayvanların tüketimine ilişkin Tanah emirleri, ayrıca eşcinselliği yasaklayan Tanah pasajlarını toplumun bunlara ilişkin genel pratik uygulaması ile karşılaştırır. Söz konusu meselelere ilişkin hüküm ifade eden açık pasajlar bulunmasına rağmen Yahudi toplumunun tarihsel süreçte metnin literal anlamına karşıt pozisyon aldığını belirten Sommer, otorite olarak kutsal yazılara değil Yahudilerin kolektif iradesine işaret etmiştir.⁴⁰

39 Schechter "Yahudi geleneği, ne kutsal yazılar ne de ilkel Yahudiliktir, o, hakiki pratik kuralı oluşturan genel geçer geleneklerdir" diyerek mevcut genel ihtiyaç ve kullanımların, dolayısıyla tüm Yahudi toplumunu ifade eden Katolik İsrail'in belirleyici oluşuna işaret eder; Schechter, *Studies in Judaism*, XIX.

40 Benjamin D. Sommer, "Where is Authority Found?" (Erişim:05.08.2023); Günümüzde gerek doğum kontrolünün meşruiyetine ilişkin kalem aldığı responsa'da gerekse sinagoga araçla seyahate ilişkin resposumun'da rabbi Ben Zion Bokser ise Tora'ya itaat hususunda kararlı ve istekli olan Yahudilerin bilincine duyulan güvenin Yahudiliğin karakteristiklerinden biri olduğunu ifade etmiştir; Aaron L. Starr, "Tradition vs. Modernity: The CJLS and Conservative Halakhah", *Conservative Judaism* 58/1 (2005), 10; Rabbi Harold Kushner'e göre de hukukun otoritesi *Torah mi-Sinai* prensibinden ziyade *Torah Mitoldot Ameinu* prensibine dayanır. Buna göre Yahudi nesiller kutsallığı hukuku bizzat icra etmede ve onu bugün de sürdürmede bulurlar; Marc Lee Raphael, *Profiles in American Judaism: the Reform, Conservative, Orthodox, and Reconstructionist Traditions in Historical Perspective* (San Fransisco: Harper & Row Publishers, 1984), 104.

Bir diğer örnekte, erkek ve kadınların düğün merasimlerinde birlikte dans etmelerine ilişkin geleneksel bazı kaynaklarda mevcut olan yasağa ilişkin olarak gerek Yahudi Kutsal Kitabı gerekse Talmud literatüründe meseleye dair herhangi bir yasaktan söz edilmez. David Golinkin tarihsel süreçte bir şekilde literatüre girmeyi başaran böylesi bir yasağa rağmen onun Katolik İsrail akıl ve vicdanında karşılık bulmadığına vurgu yapar. Bireysel olarak herhangi bir rabbi ya da özel bir dinî mahkeme tarafından yasak lehine alınacak herhangi bir kararın kolektif Yahudi iradesi için bağlayıcı olmayacağını belirtir.⁴¹ Rabbi Frankel'in İbranice'nin ve Şabat'ın kutsallığını Sina, Tora ya da halaha yerine asırlar boyu toplum bilincinde yer etmiş olmasıyla ilişkilendirmesi de benzer noktaya işaret etmektedir.

Bu bağlamda Muhafazakâr Yahudiliğe göre Yahudiliğin var olabilmesi için vahiy ve tarih arasındaki sürekli ve dinamik ilişkiyi canlı tutacak, dinin gelişim ve değişim seyrinde aktif rol oynayacak ana unsur Yahudi toplumdur. Değişimler doğrudan vahyin ilahî doğasından değil, Katolik İsrail'in kolektif şuurundan neşet etmektedir. Burada Yahudi toplumun vahye karşı konumlandırılmasından ziyade onların tarihsel düzlemde vahye cevap verme sorumluluğuna, Tanrı ile iletişimin hakiki bir tarafı olmasına dikkat çekilmektedir.

Son olarak, rabbilik literatür ve gelenekte Katolik İsrail'in otoritesine işaret eden imalar bulmak mümkündür. Örneğin Talmud'da şu ifade geçer: "Yahudiler peygamber olmasalar da peygamberlerin çocuklarıdır". Ayrıca bir meselede açık bir hüküm belirtilmiyorsa mevcut toplum pratiğinin takip edilmesi öğütlenir.⁴² Talmud, Baba Mezia 59b'de ise, rabbi Eliezer ben Hyrcanus'un bir meselede diğer rabbilerin ortak konsensüsü karşısında yalnız kaldığı aktarılır. Onlar arasında bulunan rabbi Joshua, Yasa'nın Tekrarı 30:12'de ilahî yasa ve buyruklara atfen geçen "O, göklerde değil" ifadesini delil göstererek karar sürecinde çoğunluğun karar, hissiyat ve ihtiyaçlarının önemine dikkat çekmiştir.⁴³ Muhafazakâr rabbiler savundukları yaklaşıma rabbi Maimonides'den de referans bulmakta zorlanmazlar. Maimonides eseri

41 olinkin, "Is mixed dancing really forbidden at weddings?" (Erişim:19.08.2023); Muhafazakâr hareketin 1927'de yayınladığı bir *sidur*'da (dua kitabı) ise, yeniden inşa edilecek mabette hayvan kurbanı ritüelinin ihyasına dair dua ifadesi önemini kaybetmiştir. Zira toplumun kolektif iradesi ışığında mabet yeniden yapılsa dahi Muhafazakâr Yahudilerin hayvan kurbanı sunmayı arzu etmeyecekleri öngörülmüştür; Ilana Harlow, "We Are Bound to Tradition Yet Part of That Tradition is Change": The Development of the Jewish Prayerbook", *Folklore Forum* 26/1-2 (1993), 31-32.

42 Talmud, Pesahim 66a, Berakhot 45a, Eruvin 14b, Menahot 35b, Pesahim 54a.

43 Gordis, *The Dynamics of Judaism: A Study in Jewish Law*, 79; Herhangi bir Sanhedrin'in bilgelik ve nicelik bakımından daha yüksek bir pozisyonda olmadığı sürece daha önceki bir Sanhedrin'in hükmünü fesh edemeyeceğini belirten Talmud pasajı da (Talmud, Ediyot 1:5) dolaylı olarak yorum ve değişim gerçeğine atıf yapmaktadır.

Mişna Tora, Hilkhote Mamrim 2:5-6'de şöyle der: "Bir milletin çoğunluğu tarafından kabul görmeyen yeni bir rabbinik hukuk hükümsüz kabul edilir." Yüksek dinî mahkemenin bir kararı Yahudi toplumunun ekseriyeti tarafından kabul görmediği durumda, daha düşük bir mahkemenin onu feshetme yetkisi vardır. Onun bu kararı diğer rabbinik otoriteler tarafından da paylaşılmıştır.⁴⁴

3. Modern Dönemde Yahudi Responsaları

Yahudi Hukuk Komitesi (CJLS) ve Muhafazakâr Responsa

Günümüzde Muhafazakâr Yahudiliğin halaha alanındaki en yetkin karar organı Yahudi hukuku komitesi CJLS'dir (*the Committee on Jewish Law and Standards*). İlk olarak 1927'de kurulan CJLS, inişli çıkışlı bir seyir izlese de hâlen varlığını korumakta ve Muhafazakâr topluma halaha alanında rehberlik etmektedir. İlk olarak Muhafazakâr rabbiler birliğinin (*The Rabbinical Assembly*) bir parçası olarak *Rabbinical Assembly's Committee on Jewish Law* adıyla kurulan komite 1948'de *the Committee on Jewish Law and Standards* ismini almıştır. Bu, esasen basit bir isim değişikliğinden öte gerçekte halahayı pratik yaşamla buluşturma noktasında bir bakış açısı değişikliğini ifade eder. Yenilenen kurum, o dönemde Boaz Cohen gibi liderlerin kurumda daha egemen olan geleneksel hukuk anlayışlarından bir dönüşümün başlangıcı olmuştur.⁴⁵ Yeni süreç, aslında Muhafazakâr hareketi halahada statik duruşun egemen olduğu Ortodoks yapıya bağımlı olmaktan kurtarıp onu esas misyonu yani evrimsel değişim ve gelişim misyonuna kavuşturma isteğinin somut bir ifadesi olmuştur. Şabat günü araç ile seyahatin imkânı ya da *aguna** problemi gibi halahaya dair meseleler ancak bu dönemden sonra daha liberal perspektiften yorumlanmaya ve alınan kararlar daha somut biçimde pratiğe aktarılmağa başlanmıştır.

Tarihsel yorum ve geleneğin yapısal gelişimi prensibi bağlamında bir yandan Yahudi Kutsal Metni ve rabbinik gelenek, diğer yandan mevcut tarihsel gelişme, ihtiyaç ve gereksinimler ile dönemin otoriter rabbileri ve Yahudi kolektif iradesi gibi hususlar Muhafazakâr halaha'yı belirleme sürecinde CJLS'nin referans aldığı temel dayanakları oluşturmaktadır. Muhafazakâr responsaları diğer responsalardan ayıran en önemli farklardan biri, bir

44 Alexander Guttman, "Participation of the Common People in Pharisaic and Rabbinic Legislative Processes", *Jewish Law Association Studies I: The Touro Conference Volume*, ed. Bernard.S. Jackson (California: Scholars Press, 1985), 46.

45 David Golinkin - Michael Panitz, "Conservative Judaism", *Encyclopaedia Judaica* (Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007), 5/173.

* Kocası tarafından açıkça ya da iz bırakmadan terk edilmiş kadın için kullanılan kavram.

yandan bireysel otorite anlayışına karşı hatırı sayılır bir Yahudi çoğunluğun iradesini, yani kolektif şuuru önemli bir kriter olarak dikkate alması, diğer yandan değişen tarih ve insan faktörü ışığında rabbileri geçmişte olduğu gibi dinamik yorum misyonlarıyla buluşturma gayretidir. Nitekim özellikle 1970'lerden sonra CJLS'deki vizyon değişiminin daha da belirgin hale gelmesiyle birlikte rabbinik otorite modeli hukukun salt taşıyıcısı olan rabbiden aktif bir aracı rabbi profiline evrilmiştir. Aracı olmaktan maksat elbette halahayı yorumlama ehliyeti ve sorumluluğu anlamındadır. Böylece tarihsel araştırmalar ve yorumun işletilmesiyle gerçek manada rabbilerin Yahudi hukuku ve cemaatler arasında arabulucu olmaları arzu edilmiştir.⁴⁶

Bir dönem CJLS başkanlığı da yapmış olan rabbi Seymour Siegel halahaya ilişkin bir problemle karşılaştığında Muhafazakâr Yahudiliğin şu metodu izlediğini aktarır⁴⁷:

1. Örnek durumları incelemek. Aksini uygulamak için geçerli bir neden bulunamadığı sürece örnek durumda uygulanan hukuka bağlı kalmak.
2. Araştırma sürecinde mutlak surette herhangi bir spesifik kodla sınırlandırılmamak.
3. Söz konusu teamül toplumun ihtiyaçlarına cevap vermekte yetersiz ve toplumsal pratiğe açıkça yabancı kaldığında, etik duyarlılıkları ihlal ettiğinde ya da temel bilimsel, sosyal ve ekonomik şartlara cevap veremediğinde, doğrudan ilga, görmezden gelme ya da değişiklik yapma yoluyla halaha'yı güncellemek.

Gelenek-değişim prensibi çerçevesinde pratiğe aktarılabilir bir halaha modeli ortaya koymaya çalışan Muhafazakâr Yahudiliğin, diğer modern oluşumlara oranla başından beri responsa geleneğine en fazla ehemmiyet veren hareket olduğu söylenebilir. Zira Yahudi geleneği ve halaha'nın tarihselliğine olan inanç nihayetinde Yahudiliğin tarihe mütemadiyen cevap verme ve onunla uzlaşma arayışında olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu süreçte temel sorumluluk ve otorite din adamları ve Yahudi kolektif iradesindedir. Hem vahiy-tarih ve gelenek-modernite arasında hem de rabbi ve toplum arasında idealize edilen dengeli birliktelik CJLS'nin sağlamaya çalıştığı ana hedefler-

46 Ezra Kopelowitz, "Who Has the Right to Change Tradition? Evolving Conceptions of Religious Authority and Their Implications for the Jewish People", *Who Owns Judaism?: Public Religion and Private Faith in America and Israel (Studies in Contemporary Jewry)*, ed. Eli Lederhendler (Oxford: Oxford University Press, 2001), 17/25; *Emet ve'Emunah*, toplumun gelenekleri ve ihtiyaçlarını gözetmek kaydıyla rabbinik liderlerin halaha alanında içerik, hedefler ve metot bakımından sahip oldukları uzmanlıklarıyla değişim sürecinde otorite olduklarını bildirir; *Emet ve'Emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism*, 21.

47 Siegel, "The Meaning of Jewish Law in Conservative Judaism: An Overview and Summary", XXIV-XXV.

den birisidir. Bu doğrultuda CJLS genellikle var olan mevcut bir hukuku hemen ve bütünüyle iptal etme eğiliminde olmaz. Siegel'in de yukarıda belirttiği gibi Muhafazakâr rabbiler Katolik İsrail ile öncelikle geleneksel Yahudiliğin mümkün mertebe korunması noktasında bir mutabakat arayışı içindedir. Değişimin gerekli olduğu kanaati hâkim olduğunda ise radikallikten uzak kalmak bir başka ideal duruştur.⁴⁸

Bu bağlamda modern dönemde örneğin aguna meselesini gerçek manada bir problem olarak gündemine taşıyan Muhafazakâr Yahudilik olmuştur. Bireysel bazı çabalar olsa da halaha'nın agada üzerindeki egemenliği bağlamında aguna probleminin aşılması noktasında tarihte Ortodoks Yahudilik tarafından hatırı sayılır bir çaba gözlenmez. Reform Yahudiliği için ise Yahudi hukukunun otoritesine mutlak surette başvurulmadığı için aguna üstesinden gelinmesi gereken bir sorun olarak görülmemiş, kolayca kadın hakları lehine kararlar alınmıştır. Meseleyi din-tarih ve halaha-agada uyumu çerçevesinde ele alan ve çözüm arayışında olan taraf Muhafazakâr Yahudilik olmuştur. Bu yüzden 1930'lardan itibaren rabbi Louis M. Epstein ve rabbi Saul Liberman gibi isimler tarafından meseleye dair farklı çözüm önerileri sunulmuştur.⁴⁹ Aguna meselesinin çözümü noktasında uzun bir sürece ihtiyaç duyulması, bir taraftan literatüre dair kapsamlı araştırma zorunluluğunun, diğer taraftan toplumsal iradenin tespitine yönelik ihtiyacın bir yansımasıdır.

Hareketin erken yıllarından miras alınan rabbi ve toplum arasındaki konsensüse dayalı halaha gelişim modeli CJLS'de hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Ne yalnızca rabbiler ne de yalnızca Yahudi toplumu değişim ve yenilikte yegâne karar verici unsurdur. Muhafazakâr halaha'da rabbilerin bilgi, tecrübe ve uzmanlıkları ile toplumun kolektif vicdanı ortak zeminde buluşmalı-

48 Örneğin 1950'lerde kadına süresiz değil fakat yalnızca özel durumlarda *aliya*- Bir Yahudi cemaat üyesinin sinagogda resmi Tora okumasına ya da duaya katılmak üzere *bima* denilen platforma çıkmasını ifade eden kavram- hakkı veren Sanders Tofield'in responsumu CJLS üyelerinin çoğunluğu tarafından kabul görmüştür. Böylece meseleye dair daha liberal görüş ile daha geleneksel görüş arasında bir uzlaşma aranmıştır. CJLS'nin denge politikasına ilişkin bir başka örnekte Şabat günü seyahat edebilme izni yalnızca sinagogdan sinagoga toplu ibadete katılma amacıyla sınırlandırılmıştır. Ayrıca koşer olmayan şarabın normal zamanda ya da ritüellerde kullanımı konusunda da aynı uzlaşma ve demokratik tavır aranmıştır. Starr, "Tradition vs. Modernity: The CJLS and Conservative Halakha", 11-12.

49 Gordis, *The Dynamics of Judaism: A Study in Jewish Law*, 159-160; Nihayet 1968'de JTS Talmud profesörü rabbi Edward Gershfield, evliliğin geçerliliğini resmî boşanmadan sonraki ilk altı ay içerisinde kocanın *get* (dinî boşanma belgesi) belgesini bayana vermesi şartına bağlayan bir ibareyi *ketubaya* (evlilik akdi) ilave etmiştir. Aksi durumda *Beth Din* (dinî mahkeme) evliliği sonlandırabilme yetkisine sahip olacaktı. Genel kabul gören bu karar aynı yıl CJLS tarafından oy birliğiyle geçerli kılınmıştır; Sidney H. Schwarz, "Conservative Judaism and the Agunah", *Conservative Judaism* 36/1 (1982), 42.

dır. Ancak toplumsal bilinci halaha karar sürecine yansıtacak olan ve nihai hükmü verecek olanlar yine toplumun bir parçası olan din adamlarıdır. Muhafazakâr rabbi Elliot N. Dorff'un da dediği gibi her nesilde Tora yorumcusu rabbiler ile Katolik İsrail'in kolektif bilinci ve pratikleri uygulayış biçimleri Yahudi hukukunu şekillendiren iki ana unsurdur.⁵⁰

Diğer taraftan Muhafazakâr Yahudilik'te nihai otorite *mara d'atra* denilen yerel rabbilerdir. *Emet ve'Emunah* Yahudi cemaatlerinde halaha konusunda otoritenin cemaatin dinî liderinde olduğunu dile getirir. Aynı zamanda yaygın gelenek olarak halaha'yı yorumlama sürecinde rabbiler RA*, JTS** ve USA***'nın temsilcilerinden oluşan CJLS'ye danışmaktadırlar.⁵¹ Temelde CJLS'nin bildirdiği responsumlardan istifade edilmekle birlikte nihai otoritenin cemaat liderinde oluşu, onların toplumsal eğilimi ve kendi cemaatinin genel karakteristiğini en iyi bilen kimseler oluşundandır. Bu yönüyle toplumsal bilince vurgu yapan Schechter gibi erken dönem liderlerin mirası da yaşatılmaya çalışılır. Katolik İsrail'i göz ardı eden salt literatür ya da halaha çalışması ve buna bağlı bir karar süreci CJLS'nin bakış açısından otantik Yahudi geleneği ile uyumlu ve geçerli bir yöntem değildir. Tam da bu yüzden halaha konusunda itaatkâr ve eğitilmiş Yahudiler'den yoksun bir biçimde Muhafazakâr Yahudiliğin bir "toplum dini"nden çok bir "rabbi dini"ne dönüşmesi konusunda Muhafazakâr rabbilerin endişe duydukları belirtilir.⁵²

Bu gerçek göz önüne alındığında Katolik İsrail'in iradesi CJLS için başlıca kriterlerden biridir. Tıpkı Mişna metoduna benzer biçimde bu irade kendisini herhangi bir meselede ortaya koyduktan sonra CJLS'nin yaptığı şey, çağdaş bilimsel verilerin ışığında ve Yahudiliğin tarihsel açıdan çalışılmasına yer veren bir halaha tetkik süreci eşliğinde toplumun söz konusu talep ve isteklerini savunmak ve korumaktır.⁵³ Örneğin Şabat'ta sinagog toplu ibadetine katılım amacıyla seyahat etmenin imkânına dair responsumda, Yahudilerin bir

50 Dorff, *The Unfolding Tradition: Jewish Law After Sinai* (New York: Aviv Press, 2006), 59; Dorff halaha'nın her daim olduğu gibi rabbiler ile laik toplumun süregelen ilişkisinin ürünü olması gerektiğini söyler; Dorff, *In Search of the Good Life*, 59.

* Muhafazakâr rabbiler birliği (the Rabbinical Assembly).

** Muhafazakâr Yahudi teoloji okulu (the Jewish Theological Seminary).

*** Muhafazakâr cemaatler birliği (United Synagogue of America).

51 *Emet ve'Emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism*, 22-23; CJLS'nin eşcinsellik ve halaha ilişkisini ele aldığı responsumda da bir hukuki meseleyle karşılaşıldığında o günün hukuk bilginine danışılması gerektiğini emreden Yasa'nın Tekrarı 17:9'a atıf yapılmıştır; Elliot N. Dorff vd., "Homosexuality, Human Dignity & Halakhah: A Combined Responsum for the Committee on Jewish Law and Standards" (Erişim:25.08.2023).

52 *Emet ve'Emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism*, 7.

53 Starr, "Tradition vs. Modernity: The CJLS and Conservative Halakhah", 14.

topluluk olarak Tora'yı almaya kendi iradeleriyle razı oldukları ve Tora'nın bu sayede bağlayıcılık kazandığı ifade edilerek toplumsal konsensüse işaret edilir. Ayrıca responsumda yüksek rabbinik mahkemenin toplumun çoğunluğunun günlük hayatta uygulamadığı herhangi bir hükmü geçersiz ilan etme gibi bir görevi olduğu hatırlatılır.⁵⁴

Öte yandan dini olmayan alana dini alanda belli bir hareket alanı sağlanması hareket için her zaman önemli olmuştur. Dolayısıyla Muhafazakâr Yahudilik halaha karar sürecinde modern bilim ve tekniklerden mümkün olduğunca istifa etme gayreti içindedir. Toplumsal bilinç yani Katolik İsrail ile rabbilerin yorum insiyatifleri bir taraftan rabbinik literatüre yansıyan gelenek, diğer taraftan dönemin tarihsel gelişmeleri ışığında anlam kazanmaktadır. Örneğin Şabat'ta araç kullanımına dair kaleme alınan responsa, halahaya dair teamülleri elektrik kullanımı ya da otomobil teknolojisiyle ilişkili yeni gelişmeleri dikkate alarak ortaya koymuştur. Responsa yazarları halaha çerçevesinde söz konusu kullanımları meşru kılacak yeni teknolojileri araştırarak bir neticeye varmışlardır.⁵⁵

Plüralist yaklaşım hem genel anlamda Muhafazakâr düşüncede hem de responsalar özelinde ana ilkelerden biridir. Bu çerçevede Muhafazakâr responsaların bir diğer özelliği bir meselede birden çok resmî kararın ortaya konabiliyor olmasıdır. Fakat prensip olarak Yahudi hukukunun imkân tanıdığı meşru değişimlerde müsamahalı karar daha katı olana tercih edilir. Bu, Ortodoks responsalardan ayrılan önemli noktalardan bir başkasıdır. Hatta herhangi bir ekstrem pozisyon halaha'ya dayalı itirazlar ve pratik güçlükler dikkate alınarak çoğu zaman ılımlı bir çizgiye çekilmeye çalışılır.⁵⁶

54 Dorff, *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants*, 170; Aynı metot çerçevesinde 1977'de kadınların din adamlığı meselesini tartışmak üzere bir araya gelen komite, topluma açık tartışmalar yoluyla Muhafazakâr Yahudilerin görüş ve kanaatlerini açığa çıkarma adına faaliyet yürütmüş, aynı zamanda halaha'nın kadın atamalarına izin verip vermediğine yönelik bir araştırma süreci işletmiştir; Pamela S. Nadell, *Women Who Would be Rabbis: A History of Women's Ordination, 1889-1985* (Boston: Beacon Press, 1998), 194-195; Dorff ise Muhafazakâr Yahudilik bünyesinde ibadette karışık oturma geleneğinin ancak büyük ölçüde baskın bir Muhafazakâr pratik haline geldiğinde hukuki bakımdan geçerlilik kazandığına dikkat çeker; Dorff, *The Unfolding Tradition: Jewish Law After Sinai*, 3.

55 Dorff, *The Unfolding Tradition: Jewish Law After Sinai*, 486.

56 Kassel Abelson, "Preface to Proceedings of the Committee on Jewish Law and Standards of Conservative Movement 1986-1990 (2001)", *Responsa 1980-1990 The Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative Movement*, ed. David J. Fine (New York: The Rabbinical Assembly, 2005), XVII; Muhafazakâr hareketin kendisini her zaman refere ettiği halahik gelenekte (Talmud, Berakhot 60a) geçen "yumuşak bir kuralın gücü daha büyüktür" şeklindeki ilke şiddetle önemsenir; Golinkin, *Halakhah for Our Time: A Conservative Approach to Jewish Law*, 29-31; Maimonides de rabbinik hukuk alanında daha ılımlı ve müsamahalı görüşün izlenmesi gerektiğini söylemiştir. Bu prensibin Sanhedrin dönemi sonrası, hatta Sanhedrin döneminde dahi geçerli

Tipik bir Muhafazakâr responsada çoğunluk ve azınlık kararları olmak üzere iki yasal yol çoğu zaman görülen bir durumdur. Ancak bu, azınlık görüşün mutlaka uygulanabileceği ya da uygulanması gerektiği anlamını taşımaz. Azınlık karar herhangi bir meselede halaha açısından meşru bir alternatif çözüm olarak dinî mahkemeye ışık tutacak bir unsurdur. Tercih edilen ise, rabbilerin çoğunluğu tarafından onaylanan kararın Muhafazakâr cemaatler tarafından izlenmesidir. Bu tutumun Mişna metoduyla benzerliği dikkat çekicidir. Zira Mişna'da da azınlık görüşler kayıt altına alınmıştır. Fakat Mişna azınlık görüşlerin de eş zamanlı olarak uyulmasını tavsiye ya da telkin etmez. Azınlık görüşlerin gelecekte uygun şartlar oluştuğunda *Beth Din* (dinî mahkeme) için meşru bir referans olabilmesi adına kayıt altına alındığı kabul edilir.⁵⁷

CJLS bünyesinde oy kullanma hakkına sahip yirmi beş rabbi, USA'dan oy kullanma hakkına sahip olmayan beş laik temsilci ve bir de kantolar birliği *Cantor's Assembly* temsilcisi mevcuttur. En az 6 CJLS üyesi bir hukuki mesele için onayı lehine oy verdiği takdirde o karar Muhafazakâr hareket için resmî bir statü kazanmış olur.⁵⁸ Diğer taraftan CJLS kararlarının mutlak bağlayıcı olduğu ve ana standart haline geldiği hususlar vardır. Bunlar, bir karar üyelerin yüzde 80'i tarafından kabul görüp RA genel kurul onayından bir rabbinik standart olarak geçirildiğinde gündeme gelmektedir. CJLS tarafından resmî standart haline getirilen ve günümüzde de geçerli olan kararlar; Yahudi olmayanlar ile evliliklerin resmî bir törenle rabbiler tarafından idare edilemeyeceği, Yahudiliğin anne soyu üzerinden tanımlanması ve ilk evlilikten sonraki evliliklerde öncelikle bir *get* (dinî boşanma belgesi) belgesinin gerekliliği olarak ortaya konmuştur.⁵⁹

---

olduğunu ifade etmiştir; Dorff, *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants*, 96-97.

57 Gilbert S. Rosenthal, "Both These and Those' Pluralism within Judaism", *Conservative Judaism* 56/3 (2004), 14.

58 The Rabbinical Assembly (RA), "Committee on Jewish Law and Standards" (Erişim:20.07.2023); Kassel Abelson – David J. Fine, "Preface and Acknowledgments", *Responsa 1991-2000 The Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative Movement*, ed. Kassel Abelson - David J. Fine (New York: The Rabbinical Assembly, 2002), X.

59 Gerald L. Zelizer, "Conservative Rabbis, Their Movement, and American Judaism", *Judaism: A Quarterly Journal of Jewish Life and Thought* 44/3 (1995), 299; 1980'lerde CJLS'de yapılan oylamada çoğunluğun oyuyla Yahudiliğin anne soyuna dayalı olarak tanımlanması yanı sıra dışarıdan dine girişlerde *tevila* (tüm bedeni yıkama) uygulamasının gerekliliği konularında konsensüs düzeyinde karara varılmış, bunlar Muhafazakâr Yahudilik'te birer standart olarak belirlenmiştir; Joel Roth - Akiba Lubow, "A Standard of Rabbinic Practice Regarding Determination of Jewish Identity", *Responsa 1980-1990 The Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative Movement*, 379-380; Ayrıca tüm komitenin yüzde 80'i tarafından standart olarak onaylanan prensipleri ihlal eden RA üyesi rabbiler ya da sinagoglar hareketin dışına

Reformist ve Ortodoks Responsalara Genel Bir Bakış

Geleneğe meydan okuyan bir söylemle öne çıkan ve halaha'nın bağlayıcı ve otoriter gücünü minimize eden Reform Yahudiliğinde responsa geleneğinin uzunca bir müddet kendine güçlü bir yer bulamaması şaşırtıcı değildir. Zira her şeyden önce responsa, miras alınan dinî-hukuki müktesebatı dikkate almayı ve halahayı Yahudi yaşamında belirleyici bir unsur olarak kabul etmeyi zorunlu kılar. 19. yüzyıl başlarında Modern Yahudi düşüncesinin doğduğu Almanya'da reform tartışmalarına bağlı olarak bazı responsa denemeleri görülse de, rabbi David Ellenson'a göre 1890'lara kadar hatırı sayılır bir responsa literatürünün bulunmaması Reform Yahudiliğinin artık Yahudi hukukunu hareketin bir tanımlayıcı bileşeni olarak görmediğini ortaya koymaktadır. Onlar için söz konusu olan artık önceki hukuki teamüllerin otoritesine bağlı olmayan bir reform idi.⁶⁰

Fakat bu, Reformistlerin responsa geleneğiyle hiç ilgilenmedikleri anlamına gelmez. Pittsburgh Platformunun halaha'nın bağlayıcılığına yönelik karşıt tavrı ilerleyen sürece yumuşama sürecine girmiş, halaha'nın tarih boyu Yahudi yaşamındaki merkezi rolü hareket bünyesinde eskiye nazaran daha fazla dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda örneğin erken dönemde oldukça sınırlı bir işleve sahip olsa da bir responsa komitesi (the Committee on Responsa) 1906'da kurulmuştu. 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise responsa alanında Reform Yahudiliğinde belirgin bir hareketlilik gözlenir.⁶¹

Her ne kadar bir responsa geleneğinin canlandığı görülse de, Reform responsaları elbette belirleyici prensipler açısından geleneksel responsalardan farklılıklar gösterir. Reform Yahudiliği için hâlen halaha ve rabbinik literatür ancak modern değerlerle uyumlu olduğu ölçüde değer kazanmaktadır. Pittsburgh Platformunda açıkça vurgulanan bu yaklaşım, sonraki süreçte de varlığını büyük ölçüde korumuştur. 1937 Columbus ve 1976 Centenary Perspective isimli bildiriler yerleşik gelenek ve pratiklere yönelik gittikçe artan olumlu bakışa işaret etseler de rabbinik otoriteye dair tereddütler varlığını korumuştur. Bu anlamda bildiride halaha'nın Yahudi yaşamındaki önemine ve otoriter gücüne dair net ve açık ifadelere rastlanmaz.⁶²

itilmekle karşı karşıya kalmaktadırlar; David Hollander, "Resources to Begin the Study of Jewish Law in Conservative Judaism", *Law Library Journal* 105/3 (2013-15), 313.

60 Joan S. Friedman, "Guidance, Not Governance": Rabbi Solomon B. Freehof and Reform Responsa (Cincinnati: Hebrew Union College Press, 2013), 2-4.

61 Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra *Reform Jewish Practice and Its Rabbinic Background*, I-II (1944, 1963), *A Guide for Reform Jews* (1957), *Gates of Mitzvah* (1979) ve *Gates of the Seasons* (1983) gibi çalışmalar üretilmiştir; Walter Jacob, *Contemporary American Reform Responsa* (New York: Central Conference of American Rabbis, 1987), XVI-XVII; Reformist rabbi Simeon J. Maslin ise, Reform rabbi organizasyonu *Central Conference of American Rabbis* tarafından yayınlanan *Shaarei Mitzvah* isimli

Reform responsalarından söz ettiğimizde akla ilk gelen isim kuşkusuz rabbi Solomon B. Freehof'dur. Reform hareketini responsa geleneğiyle buluşturan Freehof, rabbinik hukukun bir kılavuz ve yardımcı olabileceğini fakat bunun ötesinde otoriter bir gücü olmadığını açıkça ifade eder. O ve onun gibi düşünen Refromistlerin yaklaşımında vahiy ve tarih arasında makul bir uzlaşa kurulması gayretinden çok ikisi arasında adeta bir tercih yapma eğilimi hissedilir. Tanah-gelenek-bugün silsilesinde geleneğin çoğu zaman göz ardı edildiği görülür. Tanah ile ilişki genelde ahlaki idealizm ekseninde yürütülürken içinde yaşanılan çağın ruhu ve gereksinimleri adeta halaha'ya karşı öncelenir. Bu doğrultuda Freehof, Ortodoks responsa geleneğinin aksine Reform responsalarının hukuk sisteminden ziyade toplumu ve ihtiyaçlarını öncelediğini söyler. Buna göre Yahudi hukukunun ancak modern yaşam ve gelişmeler imkân tanıdığı ölçüde bir rehberlik sağlayabileceği düşünülmektedir.⁶³

Gerek rabbinik literatürün mevcut tarihsel realiteler karşısında belli ölçüde önemsiz görülerek ikincil konuma taşınması gerekse yukarıda bahsettiğimiz ilerlemeci vahiy perspektifi sebebiyle geçmiş hukuki teamüllere mutlak ve hatırı sayılır bir referans Reform rabbileri arasında genellikle tercih edilmez. Dolayısıyla Reform Yahudiliğinde halaha karar sürecinde rabbinik

---

eserini Reform Yahudiliği çatısı altında Yahudi pratiklerine dair üretilen ilk rehber olarak tanımlamıştır. Ayrıca aynı kuruluş 172 responsadan oluşan *American Reform Responsa: Jewish Questions, Rabbinic Answers, 1889-1983* isimli eseri yayımlamıştır; Dorff - Arthur Rosett, *A Living Tree: The Roots and Growth of Jewish Law* (Albany: State University of New York Press, 1988), 343-344.

62 Örneğin *Gates of Mitzvah* ve *Gates of the Seasons* gibi çalışmalar "Bu bir mitsvodur" gibi mutlak yükümlülük içeren ifadelerden kaçınan bir üsluba sahiptir; Jacob, *Contemporary American Reform Responsa*, XIX-XX; Reform Yahudiliği son dönemde her ne kadar önceki sert halaha karşıtı tutumundan kısmen vazgeçmiş ve ritüel alan ile milli vurguya daha fazla önem vermeye başlamış olsa da, bireysel otonominin önemi ve Yahudi hukukunun mutlak otoritesine karşı mesafeli yaklaşım hâlâ etkinliğini korumaktadır. 1976'da düzenlenen platformda Reformist Yahudiler Yahudi geleneğinin iddialarıyla yüzleşmeye ve bireysel otonomilerini pratiğe aktarmaya çağırılmışlardır; Dorff - Rosett, *A Living Tree: The Roots and Growth of Jewish Law*, 245, 345.

63 Solomon Bennett Freehof, *Reform Responsa* (Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1960), 22, 75; Rabbinik gelenek ve halaha'nın otoritesine ilişkin benzer bir Reformist yaklaşım için bkz. John D. Rayner, *Jewish Religious Law: A Progressive Perspective* (New York: Berghahn Books, 1998), 33-72; Reformist rabbi Dan Cohn-Sherbok ise Solomon Freehof'ı halahaya yaklaşımında kriter eksikliği nedeniyle eleştirir. Örneğin ne Reform Yahudiliğinin karışık evlilikler hususunda Ortodoks çizgiyi takip etmesi gerektiğini söylerken ne de Reform Yahudiliğinin Ortodoks gelenekteki mezar ziyaretleri ile ilgili bazı gelenekleri bırakması gerektiğini söylerken Freehof tutarlı bir kritere sahip değildir; Dan Cohn-Sherbok, *Issues in Contemporary Judaism* (New York: Palgrave Macmillan, 1991), 43; Reformistler için halaha günümüz Ortodoks rabbileri arasında kabul gördüğü şekliyle konsensüse varılmış fikirler ya da kesin kurallar bütünü olarak görülmez; Mark Washofsky, *Jewish Living: A Guide to Contemporary Reform Practice* (New York: UAHC Press, 2001), XXIII.

geleneğe ve literatüre yönelik kapsamlı, titiz ve bağlamsal bir araştırma sürecinin Muhafazakâr Yahudilik'te olduğu kadar işletilmediği söylenebilir. Doğa bilimleri ve sosyal bilimler, tıp, psikoloji ve sosyoloji gibi seküler bilimler karşısında rabbinik hukukun otoritesi oldukça zayıftır. Daha ziyade kişisel ya da toplumsal ihtiyaçlar belirleyici unsur olarak öncelikli öneme sahiptir.

Yaygın şekilde inanıldığı gibi Reform Yahudiliğinin halaha ve rabbinik literatürden bir kopuşu temsil etmediğini, aksine hareketin pratik yaşamında dinî literatürün, geleneğin ve halaha'nın önemli bir yer tuttuğunu ifade eden günümüz Reform rabbilerinden Mark Washofsky, bununla birlikte Ortodoks geleneğin aksine Reform responsalarının otoriter güce sahip olmadığına, ulaşılan hükümlerin ne bireysel anlamda ne de tüm hareket nezdinde bağlayıcılık taşımadığına dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda başta Freehof olmak üzere Reform responsa yazarları, çalışmalarını “buyurucu” değil ancak “öğüt ve tavsiye” niteliğinde çalışmalar olarak nitelemişlerdir.⁶⁴

Öte yandan Reform Yahudiliğinin öteden beri temel karakteristiği olan Tanrı'nın temelde merhamet, adelet ve erdem gibi ahlaki hususiyetleri ritüel boyuta öncelediği kanaati hâlen baskındır. Bu kuşkusuz Reform responsalarına da yansımaktadır. Ahlaka dayalı değişmez Kutsal Kitap prensipleri, rabbinik kural, hukuk ve pratiklerden daha mühimdir.⁶⁵ Örneğin son dönemin meşhur Reformist rabbilerinden Eugene B. Borowitz geleneğe karşı bilincin nihai otorite olduğunu söyler. Ona göre bilinç ile halaha arasında karşıtlık söz konusu olduğunda, Reform Yahudilerinin görevi Yahudi geleneğinden vazgeçmektir.⁶⁶ Yahudi teolog Jakob Petuchowski ise bireysel otoriteye vurgu yapan ve dinî emirlerin otoriter biçimde değil kişisel olarak algılanması gerektiğine inanan bir diğer Reformist rabbidir.⁶⁷ Bu anlayışa paralel olarak Reformist rabbiler birliği *the Central Conference of American Rabbis*, yayınladığı responsaları bağlayıcı hukuki normlar olarak değil, yönlendirici

64 Washofsky, her hâlükârda nihai otoriteyi bir rabbinin karar sürecindeki şahsi araştırma yetkinliğine, irade ve insiyatiline dayandırır. Muhatapların ise rabbilerden aldıkları cevapları reddetme ya da değiştirme hakları saklı bulunmaktadır. Halahaya dair doğru karar, geçmiş emsal kararların etkisiyle ya da tüm diğer rabbilerin ne söylediğiyle değil, neticede ferdî olarak bilim adamının kaynaklara yönelik dikkatli değerlendirmeleriyle belirlenmektedir; Washofsky, *Jewish Living: A Guide to Contemporary Reform Practice*, XIX-XXIV.

65 Moshe Ish-Horowicz, *Halakhah – Orthodox and Reform* (London: Reform Synagogues of Great Britain, 1992), 14

66 Eugene B. Borowitz, *Reform Judaism Today* (New York: Behrman House, 1978), 96.

67 O, yasa (*legislation*) ile buyruk (*commandment*) arasında ayrım yapar ve toplumsal kabul ve onaydan çok hukukun bireysel yorumlanması ve uygulanması gerektiğini iddia eder. Orijinal olarak her bireyin ayrı ayrı muhatap olması gereken Tora'daki emirlerin zamanla toplumsal düzeyde yasalara dönüştüğünü söyleyen Petuchowski, bunun modern Yahudiler için uygun olmadığı kanaatindedir; Jakob J. Petuchowski, *Ever Since Sinai: A Modern View of Torah* (New York: Scribe Publications, Inc, 1961), 108-109.

nitelikte birer ilke ve rehber öneriler olarak sunmaktadır. Bireysel otonomi ise halaha ve responsa ilişkisinde Reformistlerin hâlen bağlı kaldığı temel kriterdir.

Ortodoks Yahudiliğin responsalara bakışı ise halaha'ya yönelik geleneksel yaklaşım çerçevesinde şekillenir. Buna göre halaha'nın tarih üstü orijini günümüzde de önemini korumayı sürdürür. Dolayısıyla rabbinik hukukun tarihsel şartlar, değişen sosyal ve politik değişimler ışığında yorumlanması ve revize edilmesi çok fazla arzulanan ve yaygın görülen bir gelenek değildir. Herhangi bir yorum ve değişimden söz edilecekse bu, doğrudan tarihin, yani din dışı alanın etkisiyle değil daha çok mevcut dinî metinlerin kendi içerisinden sağlanmaya çalışılır.⁶⁸ Bu çerçevede yorum, plüralizm, değişim ya da reform gibi kavramlar öteden beri özellikle *Şulhan Aruh*'un otorite metin oluşundan sonra Ortodoks çevrelerde sık başvurulmuş kavramlar olmamıştır. Yahudilik tanımının büyük ölçüde Tanah ve rabbinik literatüre dayalı gelenek ile sınırlandığı Ortodoks Yahudilik'te Musa, peygamberler ve din bilginleri silsilesiyle Tanrı'nın iradesini varlık aleminde ifşa etmesi literal ve tek yönlü bir aktarım şeklinde kabul edilmiştir. Söz konusu iletişim sıradan beşerî tecrübelerin ötesindedir ve bu yüzden rasyonel analiz ve araştırmalara maruz bırakılamazlar.⁶⁹ Bu anlamda responsa geleneğinin tarihteki dinamizmi günümüz Ortodoks geleneğinde belli ölçüde zayıflamıştır.

Son dönemlerde Ortodoks Yahudilik bünyesinde halaha ile modern bilim ve ahlak arasında ilişki kuran yaklaşımlar az da olsa görülür. Bu bağlamda kadının sinagogdaki yerine ilişkin tartışmalarda son dönemlerde ferdî düzeyde bazı yenilik söylemleri dillendirilse de, Ortodoks Yahudilik genel görünüm itibarıyla bu gelişmelere mesafesini korumuştur. Örneğin bilhassa 1970'lerden sonra ortaya çıkmaya başlayan Ortodoks kadın dua gruplarına katılan ve bu yüzden Ortodoks rabbiler ile karşı karşıya gelen kadınların pek çoğu halaha'ya tezat oluşturmadığı müddetçe kendilerini hem Ortodoks hem de feminist olarak nitelemekten kaçınmamışlardır. Buna karşın Ortodoks rabbiler halaha'ya dayalı argüman ortaya koymaksızın bu ve benzeri yenilikler için tarihte teamül var olmadığını ileri sürerek söz konusu yeniliğin halaha'ya uygun olmadığını savunmuşlardır.⁷⁰ *Bat Mitsva** ritüeli konusunda ise rabbi

68 Hollander, "Jewish Law for the Law Librarian", *Law Library Journal* 98/219 (2006), 239.

* 16. yüzyılda Joseph Caro tarafından yazılan Yahudi hukuk kodu.

69 Gordis, *The Dynamics of Judaism: A Study in Jewish Law*, 70.

70 Ailene Cohen Nusbacher, "Efforts at Change in a Traditional Denomination: The Case of Orthodox Women's Prayer Groups", *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* 5759-1999/2 (1999), 96, 106, 109.

** Yahudi kız çocukları için dine giriş töreni.

Feinsten'in görece ılımlı responsa girişimi her ne kadar halaha'da bir yenilik gibi görünse de, o söz konusu ritüeli dinî bir zorunluluk olarak değil yalnızca bir sevinç dönemi olarak bakmaya çalışmış, geleneksel Yahudilik'ten miras alındığı şekilde güçlü ve köklü değişimlerle sonuçlanabilecek yeni herhangi bir şeyi reddetme refleksini korumuştur.⁷¹

Ortodoks Yahudilerin özellikle de Haredi Yahudilerin genel karakteristiği olarak halaha ya statik olarak kalır ya da zorunluluk halinde ancak daha dar ve katı bir perspektifle değiştirilebilir. Fakat halaha'ya daha ılımlı ve hoşgörülü bir bakış açısıyla yaklaşamaz.⁷² Böylece Ortodoks rabbiler değişim kavramını gündemlerine almaktan büyük ölçüde kaçınırlar. Örneğin rabbi Hilel tarafından ihdas edilen *prosbul*⁷³ geleneğinin esasen halaha'ya dair bir değişim ve yenilik kapsamında olmadığı savunulur. Ortodoks geleneğe göre Hilel'in yaptığı şey, zaten hukukta mevcut olan hükümleri sadece kurumsal bir yapıya dönüştürmektir. Diğer taraftan Ortodoks responsa geleneği bilgilerin bazı durumlarda -örneğin *Rosh Hasana*⁷⁴ Şabat gününe denk geldiğinde *sofar*⁷⁵ in üflenmemesi gibi- mitsvoları geçici olarak askıya alma gibi hak ve güçleri olduğuna dikkat çeker.⁷⁶ Ancak dikkat edilirse bu gibi uygulamalar yalnızca halaha'yı uygulamada pasif kalmak ve pratikleri geçici bir süre ertelemekle sınırlıdır. Dolayısıyla büyük çaplı değişimler ve yeni birtakım hükümler noktasında hâlen rabbilerin ciddi bir insiyatif ve sorumluluk almaktan kaçındıkları söylenebilir.

Dinî alan ve din dışı alan ayrımı Ortodoks Yahudiliğin temel karakteristiği olmayı sürdürür. Onlar için din dışı alan halaha'ya etki edebilecek, onu yönlendirebilecek bir potansiyel güce sahip değildir. Ortodoks Yahudilerin belli bir kesiminde görülen modern bilime olan ilgi ise, salt mevcut halaha'ya anlam kazandırma ve halaha'nın bağlayıcı otoritesine din dışı alandan da destek sağlama amacına matuf girişimler ile sınırlıdır. Bir başka ifadeyle tarihinvahiy ve kutsal metin ekseninde dini alana müdahalesi reddedilmektedir. Dolayısıyla mevcut halaha literatürünün sağlam bir eleştiriye ya da analize tabi tutulması çok fazla söz konusu olmadığı gibi, tıp ya da teknoloji gibi alanlara dayalı

71 Norma Baumel Joseph, "Ritual, Law and Praxis: An American Responsa/A to Bat Mitsva Celebrations", *Modern Judaism* 22/3 (2002), 242.

72 Golinkin, "The Crisis in Jewish Law Today" (Erişim:26.08.2023).

** Rabbi Hilel tarafından tesis edilen ve borçların Şabat yılı sonrasında tahsilini mümkün kılan mekanizma; Lavinia – Dan Cohn-Sherbok, *A Popular Dictionary of Judaism* (London: RoutledgeCurzon, 2005), "Prosbul", 116.

** Yahudi yeni yılı.

*** Yahudilerin kullandığı geleneksel bir enstrüman.

73 Borowitz, *Understanding Judaism* (New York: Union of American Hebrew Congregations, 1979), 156-159.

olarak yapılan kural ve uyarıların Ortodoks çevrede fazlaca dikkate alınmadığı görülür. Ortodoks akademisyen Yeshayahu Leibowitz, seküler bilimlerin dinî alana taşınmasına karşı çıkarak rabbi Samson Raphael Hirsch'in temsil ettiği yaygın Ortodoks çizgiyi devam ettiren isimlerdendir. Ona göre halaha'yı ahlaki, sosyal ya da ekonomik gerekçelerle değiştirenler için merkezi unsur Tanrı değil, insandır. Ahlak'ın Yahudilik ile kaynaştırılması çerçevesinde yapılan değişimler Yahudi hukukunun özüne aykırıdır. Halaha'ya biçim vermek ve onda değişiklik yapmak arasında ayırım yapan Leibowitz, klasik rabbinik otoritelerin halaha'nın bizatihi kendi içinde mevcut birtakım değerlendirmelerle ona yaklaştıklarını, buna karşın Reformistlerin halaha'nın kendisini anlamaktan çok onu insani ihtiyaçlar, ahlak, sosyal ya da politika gibi olgulara uyarlamaya çalıştıklarını söyleyerek Reformist yaklaşımı eleştirmiştir.⁷⁴

Torah mi-Sinai (Sinada Tanrı tarafından verilen hukuk) prensibinin Muhafazakâr Yahudiler tarafından benimsenmediğini, ancak tüm Ortodoks Yahudiler için merkezi doktrin olduğunu söyleyen modern Ortodoks rabbi Avraham Weiss ise, çağdaş bir halaha bilginin alacağı kararları yalnızca tüm geçmiş teamül ya da içtihatlarla dayalı olarak ortaya koyabileceğini dile getirir.⁷⁵

Gerek kurumsal anlamda gerekse ideolojik bakımdan Reform düşüncesi yanı sıra Muhafazakâr düşünce ile de var olan belirgin ayrışma, Ortodoks Yahudiliğin söz konusu dinî bakış açısının doğal bir neticesidir. Bu bağlamda Ortodoks rabbiler birliği *Agudath ha Rabbanim*, 1997'de açıkladığı deklarasyonda Reformist ve Muhafazakâr Yahudilerin halahaya göre Yahudi olsalar da dinlerinin asla Yahudilik olmadığını açıkça ifade etmiştir.⁷⁶

74 Yeshayahu Leibowitz, *Judaism, Human Values, and the Jewish State*, ed. Eliezer Goldman (Cambridge: Harvard University Press, 1992), 4; Louis Jacobs gibi bazı halaha uzmanlarının halaha'nın değişim tarihinin dikkate alınması gerektiği görüşüne karşın Ortodoks Jonathan Sacks, Tanrı ve İsrail arasındaki tarih üstü ahdin değişmezliğine ve zamana direneceğine vurgu yapar. Bu çerçevede rabbiler karar sürecinde önceki rabbinik otoritelerin kararlarıyla kayıtlıdır; Cohn-Sherbok, *Issues in Contemporary Judaism* (New York: Palgrave Macmillan, 1991), 33.

75 Avraham Weiss, "Open Orthodoxy! A Modern Orthodox Rabbi's Creed", *Judaism* (PA Research II Periodicals) 46/4 (1997), 410-411; Diğer bir modern Ortodoks rabbi J. David Bleich ise, halaha'nın ilahî otoritesini ve bağlayıcılığını reddeden bir Beth Din üyesi rabbinin açıkça ehliyet sahibi olmadığını ifade etmiştir; Ellenson, *Jewish Meaning in a World of Choice: Studies in Tradition and Modernity*, 77.

76 Michale L. Satlow, *Creating Judaism: History, Tradition, Practice* (New York: Columbia University Press, 2006), 53; Diğer çoğu Ortodoks rabbi gibi Ortodoks olmayan din adamlarının bir ihtida törenini idare etmesine karşı çıkan rabbi Moshe Feinstein ise, örneğin Muhafazakâr rabbilerin Ortodoks idare altındaki bir mikve'yi ihtida vesilesiyle kullanmalarının uygun olmadığını ifade etmiştir; Ellenson, "Representative Orthodox Responsa on Conversion and Inter-marriage in the Contemporary Era", *Jewish Social Studies* 47/3-4 (1985), 216.

Sonuç olarak, Ortodoks Yahudilik'te sınırlı da olsa tarihsel realiteyi dikkate almaya, din dışı alan ile halaha arasında ilişki kurmaya sıcak bakan bazı yaklaşımlar yok değildir. Ancak Ortodoks responsalar hâlen vahiy-tarih ilişkisinde din dışı alanı, halaha'ya adapte edilecek yeni birtakım çözümler, değişim ve reformlar için hatırı sayılır bir enstrüman olarak değerlendirmekten uzak durmaktadır. Diğer taraftan ağırlık merkezi tamamen zıt yönde olsa da vahiy-tarih arasındaki benzer ilişki problemi Reform düşüncesi ve Reform responsaları için de geçerlidir.

4. Yahudi Hukuku-Modern Tıp İlişkisine Dair Birkaç Husus

Halaha ile modern tıp ve etik arasındaki ilişki günümüzde tartışılan konu başlıklarından biridir. Diğer gruplar da meseleye ilgisiz kalmamakla beraber Muhafazakâr Yahudiliğin halaha-değişim ilişkisi çerçevesinde bu alan ile de en fazla ilgilenen taraf olduğunu söylemek yanlış olmaz. Elliot N. Dorff'un Yahudi hukuku ve modern tıp etiği ilişkisini incelediği popüler çalışması *Matters of Life and Death: A Jewish Approach to Modern Medical Ethics* (2002) bu anlamda önemli bir kaynaktır.

Modern Yahudi hareketlerinin Yahudi hukukuna dair genel yaklaşımları tıp alanında bugün ortaya çıkan problemlere yaklaşımlarında da belirleyicidir. Özellikle söz konusu insan yaşamı olduğunda kesin ve mutlak ayırmalardan söz etmek çok daha güçse de, Ortodoks Yahudilerin modern bilim ve teknikteki gelişmelere, Reformist Yahudilerin ise geçmiş literatür ve geleneksel halaha ve teamüllere yönelik belli ölçüde tereddütlü ve mesafeli tutumu burada da hissedilebilmektedir.

Bu çerçevede geçmiş ve bugünün tarihsel bağlam farklılığına değinen Dorff'a göre Ortodoks rabbiler tıp alanında genellikle yaygın literal yaklaşımı sürdürürler. Mesele ile biraz daha yakından ilgilenenler de aslında yine benzer şekilde geçmiş tıbbi hükümlerin tarihsel bağlamlarını ve tıp sahasındaki bugünkü farklılıkları görmezden gelirler, meseleye dogmatik bir kesinlikle yaklaşırlar. Diğer taraftan geleneksel müktesebata belli bir mesafe koyan Reformist duruş da Muhafazakâr anlayışta kabul görmez. Örneğin Reformist duruşun tipik bir örneği olarak, Matthew Maibaum'a göre Yahudi tıp etiği geleneksel bir perspektiften değerlendirilemez. Bu yüzden o geçmiş prosedürleri kullanmayı reddetmiştir.⁷⁷

77 Dorff, "A Jewish Approach to End-Stage Medical Care", *Conservative Judaism* 43/3 (1991), 7-9; Geleneksel Yahudiler için Tora hukuku ya da halaha, çağdaş etiğin gereksinimleri doğrultusunda değiştirilemez. Herhangi bir anlaşmazlıkta Tora hukuku baskın gelir. Ortodoks Yahudiliğin Reform ve Muhafazakâr hareket ile olan temel bazı ayrılık noktaları bu çerçevede gelişmiştir; Barry Freundel, *Contemporary Orthodox Judaism's Response to Modernity* (New Jersey: Ktav Publishing House, 2004), 195.

Modern dönemde organ nakli, organ bağışı, beyin ölümü, ötenazi ya da otopsi gibi meseleler ve bunların dinen meşruiyetine dair tartışmalar git-tikçe genişleyen bir literatürün oluşmasına da imkân tanımıştır. Değişim il-kesine bağlılıkları nedeniyle belli konularda Reformist ve Muhafazakâr gö-rüşün ortak sonuçlara ulaştığı durumlar olsa da temelde metot, kapsam ya da referansların ağırlık merkezi gibi hususlarda farklılıklar söz konusudur. Örneğin Reformist halaha belirgin biçimde geçmişten çok yüzünü bugüne döner, daha çok dönemin realiteleri ekseninde bir karar süreci işletir. Muha-fazakâr Yahudilik ise tarihsel bakış ve evrimsel değişim prensibini modern tıp ve benzeri alanlarda da yansıtmaya gayret etmekte, bu bağlamda hem ge-leneksel halaha'yı hem de çağın gelişmelerini aynı anda dikkate alma iddia-sını sürdürmektedir. Bu çerçevede tarih, arkeoloji, metin eleştirisi, psikoloji ya da tıp gibi disiplinler Muhafazakâr responsa sürecinde tercihen değil bir zorunluluk olarak gündeme alınmaktadır. Örneğin CJLS bünyesinde bir bi-yoetik alt komisyonun var olması bu yönüyle anlamlıdır. Rabbi Avram Reis-ner önderliğinde söz konusu komisyon 90'lı yıllarda tıp alanında son dönem tedavilere ilişkin çeşitli meseleler hakkında pek çok tıp uzmanı ile bir dizi istişare gerçekleştirmiştir.⁷⁸

Diğer taraftan seküler disiplinleri dinî alana taşımaktan mümkün oldu-ğunca uzak durmaya çalışan Ortodoks responsalarda, tıp çalışmalarına za-man zaman atıf yapılsa dahi tıp literatürüne yeterli bir referansın söz konu-su olmadığı görülür.⁷⁹ Bu yaklaşım elbette pratik yaşama da etki etmektedir. Örneğin Yahudilik Halk Sağlığı Raporlarına göre ABD'deki Ortodoks Yahudi-lerin özellikle de Hasidik grupların diğer etnik ya da dinî gruplara nazaran Covid-19 kaynaklı ölüm oranlarını artırmış olma ihtimali yüksektir. Bunun yanı sıra daha geleneksel eğilimli Ortodoks grupların görece daha düşük sos-yo-ekonomik durumları, komünal yaşama ve toplu ibadetlere daha fazla yer veriyor olmaları, ayrıca teknoloji ve sosyal medya ile olan sınırlı erişimleri de salgının onlar üzerindeki etkisini artıran faktörlerden bazıları olarak göste-rilir.⁸⁰

Son donemlerde çok daha fazla tartışılmaya başlanan otopsi meselesin-de ise Yahudi toplumu arasındaki genel konsensüs, otopsi işleminin Yahudi hukukuna göre yasak olduğu yönündedir. Buradaki temel argüman insan be-deninin kutsallığına olan inançtır. Geçmişte pek çok rabbi insan bedeninin

78 Dorff, "A Jewish Approach to End-Stage Medical Care", 12.

79 Golinkin, *Responsa in a Moment: Halakhic Responses to Contemporary Issues* (Jerusalem: The Institute of Applied Halakhah at the Schechter Institute of Jewish Studies, 2000), 19.

80 Steven Pirutinsky vd, "COVID-19, Mental Health, and Religious Coping Among American Orthodox Jews", *Journal of Religion and Health* 59/5 (2020), 2289.

ruh çıktıktan sonra dahi kutsallığını devam ettirdiğine inanmış, hatta ruhun ölüm gerçekleştikten sonra tamamen ayrılmadığını kabul ettikleri için otopsi uygulamasının beden kutsiyetini dejenere edebileceğini düşünmüştür.⁸¹ Rabbi Hatam Sofer gibi isimlerin yanı sıra Ortodoks rabbilerden Yaakov Ettlinger ve Moshe Schick de otopsi yasağını savunanlardandır. Hatta Ettlinger beden kutsallığı temel ilkesi gereğince bir başkasının hayatını kurtarmak söz konusu olsa bile ölüm sonrası bedene herhangi bir müdahale yapılamayacağını iddia etmiştir.⁸²

The Noda Biyehuda, Hatam Sofer, rabbi Moshe Feinstein gibi otoriteler genellikle tıp alanına yapılacak katkıları geçerli bir neden olarak görmezler ve insan anatomisini inceleme maksadıyla da olsa otopsiye karşı çıkarlar. Zira bu yolla ileride bir yaşam kurtarma ihtimali var ise de hâlihazırda bir zorunluluktan söz edilemez. Yakın dönemde rabbi Moshe Feinstein ve rabbi Ben-Zion Uziel meseleye dair öne çıkan isimlerdir. Moshe'ye göre bir insanı kurtarma yükümlülüğü ancak yaşam kurtarma ihtimali tam ve açık şekilde o an mevcut ise söz konusudur. Bunun aksine aktif biçimde sürekli yaşam kurtarma adına fırsatlar aramak ya da böylesi bir senaryoya hazır olmak gibi bir sorumluluk ve beklenti uygun değildir. Rabbi Uziel ise otopsinin yalnızca herhangi bir meşru amaç söz konusu olmaksızın gerçekleştirildiğinde bir hürmetsizlik olacağını belirterek kısmen otopsiyi belli şartlara bağlar.⁸³

18. ve 19. yüzyıl responsaları genellikle hazır durumda bir yaşam kurtarma amacı yoksa otopsiye negatif yaklaşır. 20. yüzyılda ise otopsiye izin veren responsalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlarda da en önemli ve hatta tek gerekçe otopsinin geciktirilmeden o anda bir başka hastaya fayda sağlayacak olması şartıdır.⁸⁴ Görüldüğü gibi ivedi bir yaşam kurtarma amacı dışında örneğin tıp ve eğitim alanına bilimsel katkı sunacak araştırmalar adına otopsi yapılması genellikle uygun görülmemiştir. Amerika'da bazı hastanelerin tüberküloz araştırmaları gibi gerekçelerle otopsiye izin verilmesi ricası ilk etapta sonuçsuz kalmıştı. Rabbiler genel olarak önceki yasak hükmünü devam ettirmişlerdi. İki yüzyıl sonra ise yeni bilgiler elde etme ya da doktorların yeteneklerinin geliştirilmesi amacıyla buna izin veren yaklaşımlar

81 Jason Misher, "Autopsies in Jewish Law: A Dissection of the Sources", *Verapo Yerape: The Journal of Torah and Medicine of the Albert Einstein College of Medicine Synagogue* 3 (2011), 111-113; Otopsinin dinî açıdan uygun olmadığına ilişkin gerekçeler olarak Yasa'nın Tekrarı 21:22-23, Talmud B. Baba Bathra 154a ve Talmud B. Hulin 11b'ye atıf yapılır. Ölü bedenden herhangi bir fayda sağlamaya yönelik yasak ise Talmud Avoda Zara 29b ve Nedarim 48a'ya dayalı olarak gerekçelendirilmektedir.

82 Misher, "Autopsies in Jewish Law: A Dissection of the Sources", 119.

83 Misher, "Autopsies in Jewish Law: A Dissection of the Sources", 121-122.

84 Fred Rosner, *Studies in Torah Judaism: Modern Medicine and Jewish Law* (New York: Balshon Printing & Offset, 1972), 136-142.

görölmeye başlanmıştır.⁸⁵

Amerika’da ilk olarak 1916 yılında Ortodoks rabbiler birliğine (*Union of Orthodox Rabbis*) sorulan soruyla gündeme gelen otopsinin meşruiyeti tartışmalarında farklı fikirler ileri sürülmüş, fakat otopsi işlemini mümkün olduğunca sınırlayan ve zorlaştıran yaklaşımlar hakim olmuştur. 1917’de toplanan rabbinik organizasyonda ise tıbbi araştırma amacıyla otopsiye izin verilemeyeceği ilan edilmiştir. 20. yüzyıl başlarında Amerika’daki rabbinik organizasyonlar arasındaki genel görüş tıbbi eğitim ve araştırma amacıyla otopsiye izni verilmesinin uygun olmadığı yönündeydi.⁸⁶ Diğer taraftan bireyin Tanrı’nın eşsiz bir lütfu olduğunu ve beden üzerinde tasarruf hakkının bulunmadığını kabul eden Ortodoks görüş Reformistlerce son derece katı bulunur. Bireysel otonominin ön planda olduğu Reform Yahudiliğinde kişi kendi iradesiyle bu arzusunu dile getirdiği takdirde otopsiye izin vermek en uygun davranıştır.⁸⁷

Muhafazakâr Yahudiliğin gerek Kutsal Kitap ve rabbinik literatüre gerekse modern bilimsel gelişmelerin getirdiği ihtiyaçlara referans veren yaklaşımı otopsi ve organ nakli gibi meselelerde de kendisini gösterir. İnsan yaşamının korunması (*pikuah nefesh*) temel ilkesini içeren Levililer 19:16 ve Maimonides’in bu paralelde yaklaşımı karar sürecinde CJLS için temel dayanaklardandır. Söz konusu ilke bir seçim değil, bir zorunluluktur. Bu çerçevede Muhafazakâr hareket, üyelerini örneğin organ bağışı noktasında şiddetle teşvik etmektedir. Ancak diğer taraftan ölü bedenin bozulması (*nivul ha-met*), ölü bedenden yarar sağlama (*hana’ah min ha-met*) ya da defin işleminin ertelenmesi (*halanat ha-met*) gibi eylemlere karşı gelenekte var olan yasaklar da söz konusudur. Burada kıyas yoluna giden Muhafazakâr düşüncede genellikle hayat kurtarma gibi bir dinî görev diğer dinî yükümlülöklere karşı nasıl önceliğe sahipse yukarıdaki durumlar karşısında da onun bir önceliği söz konusudur.⁸⁸

Diğer taraftan zamanla ortaya çıkacak muhtemel suistimaller sebebiyle rutin otopsilere sıcak bakılmazken, Muhafazakâr harekette genellikle makul gerekçeler aranır. Rabbinik gelenek ve modern tıp karşı karşıya getirilmekten ziyade her ikisine de müracaat ana prensiptir. Bu çerçevede Muha-

85 Isaac Klein, *Responsa and Halakhic Studies* (New York: Ktav Publishing House, 1975), 35-36, 131.

86 Avraham Steinberg, *Encyclopedia of Jewish Medical Ethics* (Jerusalem: Feldheim Publishers, 2003), 74. Jason Misher, “Autopsies in Jewish Law: A Dissection of the Sources”, 116.

87 Central Conference of American Rabbis (CCAR), “CCAR Responsa: Contemporary American Reform Responsa 84. Autopsy for Future” (Erişim:25.08.2023).

88 Joseph H. Prouser, “The Mitzvah of Organ Donation” (Erişim:29.08.2023).

fazakâr rabbi Issac Klein otopsinin iki durumda yasal kabul edilebileceğini ileri sürmüştür: Birincisi hekimler onun aynı hastalıktan muzdarip olanların tedavisine katkı sunabilecek yeni birtakım bilgiler sağlayabileceği kanaatini bildirdiklerinde, diğeri ise devlet hukuku açısından ölüm sebebini tespit edebilmek için otopsi gerekli görüldüğünde. Ancak her şeye rağmen otopsi sonrası bedenın tüm parçalarının özenle gömülmesi konusunda titiz davranılmalıdır.⁸⁹ Dolayısıyla tarihsel şartlar, ihtiyaçlar ve insan faktörü ya da dinin agadik boyutu halaha'nın değerlendirilmesi ve yorumlanmasında yol gösterici bir rol üstlenmekte ve dini geleneğin şekillenmesinde önemli oranda dikkate alınmaktadır.

Son olarak tütün ve sigara kullanımı da halaha açısından tartışılan konular arasındadır. Ortodoks gelenek sahip olduğu yaygın literalist yaklaşım bağlamında mevcut hukuku güncelleme konusunda isteksiz bir tavır sergiler. Ortodoks bilgin ve rabbi Bleich halaha'nın sigara kullanımını yasaklamadığını ifade etmiştir. Gerekçe olarak ise onun geçmişte yasaklanmadığını ve çağdaş otoritelerin de yeni bir hüküm tesis etmede yeterli otoriteye sahip olmadığını öne sürmüştür.⁹⁰ Daha önce de belirtildiği üzere Muhafazakâr Yahudilik ise rabbilerin geçmişte olduğu gibi bugün de aynı otorite ve yorum ehliyetine sahip olduğu inancını korur; aynı zamanda bilimsel sonuçlardan istifade eder. Böylece Muhafazakâr rabbi Siegel tütün ve sigara kullanımının dinî açıdan meşruiyetine ilişkin yorumunda halaha'nın yalnızca belli bir dönemdeki yorumunu değil, Tanah ve Talmud'dan rabbi Maimonides ve rabbi Moshe Isserles'in yorumlarına kadar tarihsel bağlamı dikkate alan bir analiz metodu izlemiştir. Netice itibarıyla meseleye ilişkin kaleme aldığı responsumda, gerek yaşamın korunmasını öğütleyen Yasa'nın Tekrarı 4:9 ve 4:15 gibi Kutsal Kitap pasajları gerekse yaşam tehlikesinin ortadan kaldırılması ve sağlığın korunması temel ilkesi çerçevesinde sigara kullanımının uygun olmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca Rabbinical Assembly 1982'de aldığı kararda hem insan sağlığı hem de çevre kirliliği gibi faktörleri göz önünde tutarak sigara kullanımının belli kamusal alanlarda yasaklanmasını uygun bulmuştur.⁹¹

Sonuç

Muhafazakâr Yahudilik, Yahudi Kutsal Metni ve geleneği anlamada benimsediği tarihsel yaklaşım ile diğer dinî oluşumlardan ayrılır. Hareket bir yandan tarihte ana gövde Yahudilik yorumunu temsil eden rabbinik geleneğe din yorumunda yer verirken, diğer yandan yaşanan çağın getirdiği yeni prob-

89 Klein, *A Guide to Jewish Religious Practice*, New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1979), 274-275.

90 Dorff - Rosett, *A Living Tree: The Roots and Growth of Jewish Law*, 346.

91 Dorff - Rosett, *A Living Tree: The Roots and Growth of Jewish Law*, 347-348, 359.

lemlerle yüzleşmeyi ve tarihsel gelişmeler ışığında halaha'yı yorumlamayı ana prensip olarak kabul etmiştir. Karşıt iki din yorumu tarafından sıklıkla kriter yoksunluğu iddiasıyla eleştirilmekle birlikte, en başta dinin yapısal değişimi fikri ve buna bağlı olarak fundamentalist ya da aşırı liberal dinî eğilimlere karşı denge ideali, günümüzde bir iniş sürecinde olsa da hareketin popülaritesini halen canlı tutabilecek unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu yaklaşım gerek teoride gerekse pratikte çoğu zaman plüralist ve ılımlı bir Yahudilik anlayışını beraberinde getirmiştir.

Başından beri hareket bünyesinde ana vurgu yapısal değişim ve gelişim üzerine olmuştur. 20. yüzyılın son çeyreğine kadar genel itibariyle teori düzeyinde işlenen Yahudiliğin tarihsel bir fenomen oluşu anlayışı bu dönemden sonra daha aktif ve pratik düzeyde ele alınmaya başlanmıştır. Aguna problemi, Şabat günü araç ile seyahat etmenin imkânı ya da kadının *minyân'a* (dua grubu) katılımı gibi çeşitli konulara ilişkin kaleme alınan çok sayıda responsa bunun göstergesidir.

Muhafazakâr Yahudiliğin dayandığı temel prensip, vahiy ve tarihin karşıt değil birbiriyle zorunlu olarak karşılaşan ve birbirini tamamlayan iki alan olduğudur. Bu çerçevede hareket Tanrı-Tora-İsrail prensibini mümkün olduğunca dengeli ve dinamik bir biçimde Yahudi yaşamına adapte etmeye çalışan en istekli Yahudi oluşumu olarak karşımıza çıkar. Bunu yaparken Yahudi kolektif iradesinin bugün de muhatap olunan vahiy olgusuna cevap verme sorumluluğuna olan inanç ana esaslardan biridir. Yahudi geleneğinin özünde var olduğu savunulan evrimsel gelişim potansiyeli çerçevesinde temel gaye bugün Yahudiliği otantik haline, yani değişimin yapısal bir unsur olarak var olduğu hale yeniden kavuşturmaktır. Bunu sağlayacak otorite ya da karar mekanizması ise CJLS'de ifadesini bulan Yahudi din adamları ile Yahudi kolektif bilincidir.

Yahudi Kutsal Metni, onun yorum tarihi olan rabbinik gelenek ve bugün arasında tasavvur edilen organik bağ Muhafazakâr Yahudiliğin halaha'ya dair bakış açısına hâkimdir. Bu yaklaşım hareketi hem statik hem de radikal olmaktan uzak tutan en önemli araçtır. Muhafazakâr otoriteler geçmişte olduğu gibi halaha'nın tarih ve değişen zaman ile uyum refleksini etkin şekilde kullanmanın arayışı içindedir. Bu noktada temelde tamamen ayrı bir hareket değil fakat geleneksel Yahudiliği tarihsel yorum çizgisinde dönüştürme hedefi olan Muhafazakâr eğilimin gelinek noktada bu hedefinden uzak kaldığı bir gerçektir. Söz konusu dönüşüm idealinde henüz Ortodoks Yahudiliği ikna etmekte başarılı olduğu söylenemese de, savunduğu tarihsel bakış açısı gereği Rabbinik Yahudiliğe ve halaha'ya temel referansları arasında yer vermesi iki hareket arasındaki uzlaş ve güç birlikteliği ihtimalini her dönemde canlı tutmaktadır.

Vahiy-tarih ilişkisinden Tanah-gelenek ilişkisine, halaha-agada ilişkisinden rabbi-toplum ilişkisine kadar hemen tüm alanlarda Muhafazakâr Yahudilik denge ve uzlaşma söylemini sürdürür. Bu yönüyle hareket gelenek ve modernite arasında sıkışmış Yahudiler için geçmişte olduğu gibi bugün de önemli bir alternatif olarak varlığını korumaktadır. Bununla birlikte günümüzde açıkça bir düşüş trendinde olan hareket, geleneksel Yahudiliği kurumsal ve cemaat bazında tarihsel yorum ile buluşturma misyonunu yerine getirebildiği oranda esas misyonuna, yani Amerika'da bir 'muhafazakâr eğilim yaratma' misyonuna yaklaşmış olacaktır. Bu noktada daha geniş bir geleneksel Yahudi kitleye hitap edebilme noktasındaki performansı, Muhafazakâr Yahudiliğin geleceği açısından da belirleyici olacaktır.

Kaynakça

- Abelson, Kassel. "Preface to Proceedings of the Committee on Jewish Law and Standards of Conservative Movement 1986-1990 (2001)". *Responsa 1980-1990 The Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative Movement*. ed. David J. Fine. XV-XIX. New York: The Rabbinical Assembly, 2005.
- Abelson, Kassel – Fine, David J.. "Preface and Acknowledgments". *Responsa 1991-2000 The Committee on Jewish Law and Standards of the Conservative Movement*. ed. Kassel Abelson - David J. Fine. IX-XII. New York: The Rabbinical Assembly, 2002.
- Agus, Jacob Bernard. "Law in Conservative Judaism". *The Essential Agus: The Writings of Jacob B. Agus*. ed. Steven T. Katz. 460-469. New York: New York University Press, 1997.
- Agus, Jacob Bernard. "The Conservative Movement". *The Essential Agus: The Writings of Jacob B. Agus*. ed. Steven T. Katz. 483-523. New York: New York University Press, 1997.
- Başaran, İsmail. *Muhafazakâr Yahudilik: Tarih, Öğretiler, İbadetler ve Güncel Sorunlar*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.
- Baumel Joseph, Norma. "Ritual, Law and Praxis: An American Responsa/A to Bat Mitsva Celebrations". *Modern Judaism* 22/3 (2002), 234-260.
- Borowitz, Eugene B. *Reform Judaism Today*. New York: Behrman House, 1978.
- Borowitz, Eugene B. *Understanding Judaism*. New York: Union of American Hebrew Congregations, 1979.
- Brill, Alan. "Jewish Models of Revelation". *The Cambridge Companion to Jewish Theology*. ed. Steven Kepnes. 316-343. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- CCAR, Central Conference of American Rabbis. "CCAR Responsa: Contemporary American Reform Responsa 84. Autopsy for Future". Erişim 25 Ağustos 2023. <https://www.ccarnet.org/ccar-responsa/carr-140-142/>
- Cohen, Boaz. *Law and Tradition in Judaism*. New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1959.
- Cohn-Sherbok, Dan. *Issues in Contemporary Judaism*. New York: Palgrave Macmillan, 1991.
- Cohn-Sherbok, Dan. *Modern Judaism*. London: Macmillan Press, 1996.

- Cohn-Sherbok, Lavinia - Cohn-Sherbok, Dan. *A Popular Dictionary of Judaism*. London: RoutledgeCurzon, 2005.
- Davis, Moshe. *The Emergence of Conservative Judaism The Historical School in 19th Century America*. New York: The Burning Bush Press, 1963.
- Dinur, Benzion. "Wissenschaft Des Judentums". *Encyclopaedia Judaica*. 21/105-114. Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007.
- Dorff, Elliot N. "Borowitz on Halakhah, Aggadah, and Ethics". *Journal of Jewish Ethics* 1/1 (2015), 59-76.
- Dorff, Elliot N. *Conservative Judaism: Our Ancestors to Our Descendants*. New York: Youth Commission, United Synagogue of America, 1977.
- Dorff, Elliot N. *For the Love of God and People: A Philosophy of Jewish Law*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2007.
- Dorff, Elliot N. vd. "Homosexuality, Human Dignity & Halakhah: A Combined Responsum for the Committee on Jewish Law and Standards". *The Rabbinical Assembly*. 25 Ağustos 2023. https://www.rabbinicalassembly.org/sites/default/files/public/halakhah/teshuvot/20052010/dorff_nevins_reisner_dignity.pdf
- Dorff, Elliot N. *In Search of the Good Life*. ed. Hava Tirosh-Samuelson - Aaron W. Hughes. Boston: Brill, 2014.
- Dorff, Elliot N. "A Jewish Approach to End-Stage Medical Care". *Conservative Judaism* 43/3 (1991), 3-51.
- Dorff, Elliot N. "Judaism as a Religious Legal System". *Hastings Law Journal* 29/6 (1978), 1331-1360.
- Dorff, Elliot N. - Rosett, Arthur. *A Living Tree: The Roots and Growth of Jewish Law*. Albany: State University of New York Press, 1988.
- Dorff, Elliot N.. *The Unfolding Tradition: Jewish Law After Sinai*. New York: Aviv Press, 2006.
- Elazar, Daniel J - Geffen, Rela Mintz. *The Conservative Movement in Judaism: Dilemmas and Opportunities*. New York: State University of New York Press, 2000.
- Ellenson, David - Gordis, Daniel. *Pledges of Jewish Allegiance: Conversion, Law, and Policymaking in Nineteenth- and Twentieth- Century Orthodox Responsa*. Stanford: Stanford University Press, 2012.
- Ellenson, David. *Jewish Meaning in A World of Choice: Studies in Tradition and Modernity*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2014.
- Ellenson, David. "Representative Orthodox Responsa on Conversion and Inter-marriage in the Contemporary Era". *Jewish Social Studies* 47/3-4 (1985), 209-220.
- Emet ve'Emunah: Statement of Principles of Conservative Judaism*. New York: The Jewish Theological Seminary of America vd., 1988.
- Frankel, Zacharias. "On Changes in Judaism". *Tradition and Change: The Development of the Conservative Movement*. ed. Mordecai Waxman. 43-50. New York: The Burning Bush Press, 1958.
- Freehof, Solomon Bennett. *Reform Responsa*. Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1960.
- Freundel, Barry. *Contemporary Orthodox Judaism's Response to Modernity*. New Jersey: Ktav Publishing House, 2004.
- Friedman, Joan S.. "Guidance, Not Governance": Rabbi Solomon B. Freehof and Reform Responsa. Cincinnati: Hebrew Union College Press, 2013.

- Fierstien, Robert E.. "A Noble Beginning: The Seminary Alumni Association 1901-1918". *A Century of Commitment: One Hundred Years of the Rabbinical Assembly*. ed. Robert E. Fierstien. 1-20. New York: The Rabbinical Assembly, 2000.
- Fleischacker, Samuel. "A Defense of Verbal Revelation". *The Cambridge Companion to Jewish Theology*. ed. Steven Kepnes. 423-452. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Gillman, Neil. *Conservative Judaism: The New Century*. West Orange: Behrman House, 1993.
- Ginzberg, Louis. *Students, Scholars and Saints*. New York: Meridian Books, 1958.
- Golinkin, David. *Halakhah for Our Time: A Conservative Approach to Jewish Law*. New York: United Synagogue of America, 1991.
- Golinkin, David. "Is mixed dancing really forbidden at weddings?". *The Schechter Institutes*. 19 Ağustos 2023. <https://schechter.edu/is-mixed-dancing-really-forbidden-at-weddings/>
- Golinkin, David – Panitz, Michael. "Conservative Judaism". *Encyclopaedia Judaica*. 5/171-177. Detroit: Mac Millan Reference USA and Keter Publishing House, 2007.
- Golinkin, David. *Responsa in a Moment: Halakhic Responses to Contemporary Issues*. Jerusalem: The Institute of Applied Halakhah at the Schechter Institute of Jewish Studies, 2000.
- Golinkin, David. "The Crisis in Jewish Law Today". *The Schechter Institutes*. 26 Ağustos 2023. <https://schechter.edu/the-crisis-in-jewish-law-today-responsa-in-a-moment-volume-8-issue-no-4-january-2014/>
- Golinkin, David. "Was Professor Saul Lieberman "Orthodox" or "Conservative"?". *Conservative Judaism* 65/4 (2014), 13-29.
- Gordis, Robert. *The Dynamics of Judaism: A Study in Jewish Law*. Bloomington: Indiana University Press, 1990.
- Gordis, Robert. *Understanding Conservative Judaism*. ed. Max Gelb. New York: The Rabbinical Assembly, 1978.
- Gurock, Jeffrey S – Schacter, Jacob J.. *A Modern Heretic and a Traditional Community: Mordecai M. Kaplan, Orthodoxy, and American Judaism*. New York: Columbia University Press, 1997.
- Guttmann, Alexander. "Participation of the Common People in Pharisaic and Rabbinic Legislative Processes". *Jewish Law Association Studies I: The Touro Conference Volume*. ed. Bernard S. Jackson. 41-51. California: Scholars Press, 1985.
- Gürkan, Salime Leyla. "Modern Yahudi Teolojisi". *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. ed. Bayram Ali Çetinkaya - Ali Osman Kurt. 1039-1056. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Harlow, Ilana. "'We Are Bound to Tradition Yet Part of That Tradition is Change': The Development of the Jewish Prayerbook". *Folklore Forum* 26/1-2 (1993), 30-41.
- Harris, Jay M.. *How Do We Know This?: Midrash and the Fragmentation of Modern Judaism*. Albany: State University of New York Press, 1995.
- Heschel, Abraham Joshua. *God in Search of Man: A Philosophy of Judaism*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1976.
- Hollander, David. "Jewish Law for the Law Librarian". *Law Library Journal* 98/219 (2006), 219-252.

- Hollander, David. "Resources to Begin the Study of Jewish Law in Conservative Judaism". *Law Library Journal* 105/3 (2013-15), 305-320.
- Ish-Horowicz, Moshe. *Halakhah – Orthodox and Reform*. London: Reform Synagogues of Great Britain, 1992.
- Jacobs, Louis. *A Jewish Theology*. New York: Behrman House, 1973.
- Jacob, Walter. *Contemporary American Reform Responsa*. New York: Central Conference of American Rabbis, 1987.
- Klein, Isaac. *A Guide to Jewish Religious Practice*. New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1979.
- Klein, Isaac. *Responsa and Halakhic Studies*. New York: Ktav Publishing House, 1975.
- Kopelowitz, Ezra. "Who Has the Right to Change Tradition? Evolving Conceptions of Religious Authority and Their Implications for the Jewish People". *Who Owns Judaism?: Public Religion and Private Faith in America and Israel (Studies in Contemporary Jewry)*. ed. Eli Lederhendler. 17/13-34. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Leibowitz, Yeshayahu. *Judaism, Human Values, and the Jewish State*. ed. Eliezer Goldman. Cambridge: Harvard University Press, 1992.
- Misher, Jason. "Autopsies in Jewish Law: A Dissection of the Sources". *Verapo Yerape: The Journal of Torah and Medicine of the Albert Einstein College of Medicine Synagogue* 3 (2011), 111-129.
- Nadell, Pamela S. *Women Who Would be Rabbis: A History of Women's Ordination, 1889-1985*. Boston: Beacon Press, 1998.
- Nusbacher, Ailene Cohen. "Efforts at Change in a Traditional Denomination: The Case of Orthodox Women's Prayer Groups". *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* 5759-1999/2 (1999), 95-113.
- Petuchowski, Jakob J. *Ever Since Sinai: A Modern View of Torah*. New York: Scribe Publications, Inc, 1961.
- Pirutinsky, Steven vd. "COVID-19, Mental Health, and Religious Coping Among American Orthodox Jews", *Journal of Religion and Health* 59/5 (2020), 2288-2301.
- Prouser, Joseph H. "The Mitzvah of Organ Donation". *The Rabbinical Assembly*. Erişim 29 Ağustos 2023. <https://www.rabbinicalassembly.org/story/mitzvah-organ-donation>
- RA, The Rabbinical Assembly. "Committee on Jewish Law and Standards". Erişim 20 Temmuz 2023. <https://www.rabbinicalassembly.org/jewish-law/committee-jewish-law-and-standards>
- Raphael, Marc Lee. *Profiles in American Judaism: the Reform, Conservative, Orthodox, and Reconstructionist Traditions in Historical Perspective*. San Francisco: Harper & Row Publishers, 1984.
- Rayner, John D. *Jewish Religious Law: A Progressive Perspective*. New York: Berghahn Books, 1998.
- Rosenthal, Gilbert S. "'Both These and Those' Pluralism within Judaism". *Conservative Judaism* 56/3 (2004), 3-20.
- Rosner, Fred. *Studies in Torah Judaism: Modern Medicine and Jewish Law*. New York: Balshon Printing & Offset, 1972.
- Roth, Joel – Lubow, Akiba. "A Standard of Rabbinic Practice Regarding Determination of Jewish Identity". *Responsa 1980-1990 The Committee on Jewish Law and Standards*

- of the Conservative Movement*. ed. David J. Fine. 379-380. New York: The Rabbinical Assembly, 2005.
- Rudavsky, David. "The Historical School of Zacharias Frankel". *The Jewish Journal of Sociology* 5/2 (1963), 224-244.
- Satlow, Michale L.. *Creating Judaism: History, Tradition, Practice*. New York: Columbia University Press, 2006.
- Schechter, Solomon. *Studies in Judaism*. 3 Cilt. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1911).
- Schorsch, Ismar. "The Sacred Cluster: The Core Values of Conservative Judaism". *The Jewish Theological Seminary*. Erişim 17 Şubat 2023. <https://www.jtsa.edu/torah/the-sacred-cluster/>
- Schwarz, Sidney H. "Conservative Judaism and the Agunah". *Conservative Judaism* 36/1 (1982), 37-44
- Shetreet, Shimon – Homolka, Walter. *Jewish and Israeli Law – An Introduction*. Berlin: De Gruyter, 2017.
- Siegel, Seymour. "The Meaning of Jewish Law in Conservative Judaism: An Overview and Summary". *Conservative Judaism and Jewish Law*. ed. Seymour Siegel - Elliot Gertel. XIII-XXVI. New York: The Rabbinical Assembly, 1977.
- Silberman, Lou H. "Between God and Man: The Meaning of Revelation for the Contemporary Jew". *Tradition and Contemporary Experience: Essays on Jewish Thought and Life*. ed. Alfred Jospe. 91-111. New York: Schocken Books, 1970.
- Sommer, Benjamin D. "Where is Authority Found?". *The Jewish Theological Seminary*. Erişim 5 Ağustos 2023. <https://www.jtsa.edu/torah/authority/>
- Starr, Aaron L. "Tradition vs. Modernity: The CJLS and Conservative Halakhah". *Conservative Judaism* 58/1 (2005), 3-17.
- Steinberg, Avraham. *Encyclopedia of Jewish Medical Ethics*. Jerusalem: Feldheim Publishers, 2003.
- Şahin, Mustafa. *Solomon Schechter ve Muhafazakâr Yahudilik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- The Babylonian Talmud*. ed. Isidore Epstein, Cilt 35. London: The Soncino Press, 1935-1952.
- The Condition of Jewish Belief: A Symposium Compiled by the Editors of Commentary Magazine*. London: Jason Aronson, 1989.
- The Mishnah*. çev. Herbert Danby. Oxford: Oxford University Press, 1933.
- Washofsky, Mark. *Jewish Living: A Guide to Contemporary Reform Practice*. New York: UAHF Press, 2001.
- Weiss, Avraham. "Open Orthodoxy! A Modern Orthodox Rabbi's Creed". *Judaism* (PA Research II Periodicals) 46/4 (1997), 409-421.
- Zelizer, Gerald L. "Conservative Rabbis, Their Movement, and American Judaism". *Judaism: A Quarterly Journal of Jewish Life and Thought* 44/3 (1995), 292-303.